

૧૭૭૨

નીતિ અને લૌકિક ધર્મ વિષે.

નીતિ અને લૌકિક ધર્મ વિષે પ્રશ્નોત્તર. ૧૭૭૭

“A CATECHISM OF THE MORAL
AND SOCIAL DUTIES.”

એ નામની અંગ્રેજી ચોપડીનું ભાષાંતર કરનાર,
હરગોવિંદ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા,
(વડોદરાના કેળવણી ખાતા સાર.)

આવૃત્તિ ચોથી.

નડીઆદ
સત્યસાગર પ્રેસમાં છાપ્યા.

સંવત ૧૯૩૬—સને ૧૮૮૩.

કીમત રૂ-૨-૩

(કોપીરાષ્ટ.)

પ્રસ્તાવના.

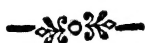
નામદાર વડોદરાના દિવાન સાહેબે પોતાના એક સિ-
પોર્ટમાં જણાવ્યું છે તે યથાર્થ છે કે છોકરાંએને હુદ્દિની
કેળવણી સાથે નીતિની કેળવણી મળવી જોઈએ. છોકરાં
જૂનીતિ બણીને લીટી ને લાટી વચ્ચેના સંબંધ જાણે, પણ
જેઓ માણસ ને માણસના વચ્ચેના સંબંધથી એટલે મનુ-
ષ્ય પ્રત્યેના પોતાના ધર્મથી અજાણ્યાં રહે તે ઠીક નથી. આ
હવેથી વડોદરાની નિશાળોમાં નીતિની કેળવણી ખાસ રીતે
શાખલ કરવા સારૂ નામદાર દિવાન સાહેબની ખાએશથી
આ બાબાંતર કરવામાં આવ્યું છે.

બાબાંતર જેમ અને તેમ સેહેલું ને સમજાય એવું
કરવાનો કાળજી રાખ્યા છતાં પણ વિષયની કકણાશ અને
સંકેતિત ઇખારતને લીધે તે નાની વયના વિદ્યાર્થીઓ પો-
તાની મેળે સમજી શકશે એમ લાગતું નથી. માટે આ એ-
પડી ઉપલાં ધોરણમાં એટલે પાંચમા ને છઠ્ઠામાંજ ચલાવવાની
છે. શિક્ષકે દરેક શબ્દ છોકરાંને સારી પેઠે સમજાવવો;
વાક્યનું પ્રયક્કરણ કરીને તેના ખરે બાવ તેમના દીલમાં
ઉતારવો; અને વ્યવહારમાં ચાલતા પુષ્કળ દાખલા પોતજ-
ણાવીને કે તેમની પાસે કદાવીને હરેક વિષય તેમના મનમાં
રમી રહે એવો કરવો. એક પાઠ પૂરો થાય એટલે છોકરાં
પાસે પોતાની બાબામાં તેની મતલબ લખાવવી. તેઓ સારૂ
આટું કામ કરે ત્યારે તે વિષે ટીકા કરતાં ચોપડી માંહેલી
શિક્ષા દેવો. શિક્ષકે પોતે આ ચોપડીનું સારી પેઠે મનન
કરવું, એટલુંજ નહીં પણ પોતાની રહેણી કરણી છોકરાં
શાખજો છે એવી રાખવી જોઈએ; કેમકે જેમ “યથારાજ

તથા પ્રજા” તેમ “યથા ગુરુ તથા શિષ્ય” કહીએ તો ચાલે. મહેતાજીનાં જેવાં આચરણ હોય તે પ્રમાણે નિશાળીઆ ચાલે છે. સંવત ૧૯૩૫.

બીજી આવૃત્તિ.

કેટલેક હેઠાણે શિક્ષકો ચોપડીમાંના અક્ષરે અક્ષર ગ્રે-
ખાવે છે એમ જાણવામાં આવ્યું, તેમ કેટલાક મહેતાજીઓએ
ચોપડી કઠણ પડે છે એમ જાણ્યું, તેથી આ વખત કંઈ
બધધટ કરવામાં આવી છે. છુલાસાને માટે ઘણું હેઠાણે ટીકા
આપી છે. ટીકામાં આપેલાં દૃષ્ટાંત સૂચના તરીકે સમજ
હેઠાણે હેઠાણે શિક્ષકે લાગુ પડતાં દૃષ્ટાંત આપવાં. આવજુ
હવે ૧, સંવત ૧૯૩૬.

નીતિ અને લૌકિક ધર્મ વિષે.

પ્રશ્નોત્તર.

—૩૬૦૩૬—

પાઠ ૧ લો.

પ્ર. સદ્બુદ્ધિ એટલે શું?

ઉ. ખરું જોડું એટલે પુણ્ય કે પાપવાળું કામ જ-
ણાઈ આવે એવી આપણા મનમાં પરમેશ્વરે જે બુદ્ધિ મૂ-
કેલી છે તે. એ બુદ્ધિ વિચાર શક્તિથી મજબૂત થાય છે,
અને ૧ ધર્મથી તે ડગે નહિ એવી દૃઢ થાય છે; આપણા
નીતિધર્મ અથવા કર્તવ્યકર્મ એ બુદ્ધિવડે જોળી કઢાય છે.

પ્ર. નીતિનો સૌથી મોટો નિયમ કયો?

ઉ. તે નિયમ એ કે બીજાઓ તરફથી આપણે જેવી
વર્તણુક દર્શાવીએ તેવી વર્તણુક આપણે તેમના તરફ રાખવી.
કોઈ આપણું ભુંડું કરે તો આપણને જેવું લાગે તેવું
બીજાઓને પણ લાગવું હશે, એ વિચાર તેમની સાથે વ-
ર્તણુક ચલાવતાં આપણે રાખવો જોઈએ. એ વિષે રંગીતામાં
કહ્યું છે કે,

॥આત્મૌ પ્યેન સર્વત્ર સમં વશ્યાતિ યોર્જુન॥

॥સુખ વા યદિ વા દુઃખં સયોગી પરમોમત॥

અર્થ. હું અરજી ન પોતાને સુખ દુઃખ જેમ લાગે છે,
તેમજ સર્વ પ્રાણીઓને સુખદુઃખ લાગે છે, એમ જે જુએ
છે તે પુરૂષને શ્રેષ્ઠ જાણવો.

૧ ધર્મશાસ્ત્ર અથવા જે ધર્મ આપણે પાળતા હોઈએ તે.
ધર્મનો બીજો અર્થ ફરજ અથવા કર્તવ્ય થાય છે તે અહીં
નથી સમજવાનો. ૨ અધ્યાય છ દો, શ્લોક ૩૨ મો,

પ્ર. નીતિનાં અને ધર્મનાં કર્તવ્યકર્મ જૂદાં પાડી શકાય કે નહિ?

ઉ. નજ પાડી શકાય; કેમકે તેઓ એક ખીજપર એટલો આધાર રાખે છે, અને એક ખીજ સાથે તેઓ એવાં ગુંથાયલાં છે કે તેમને જૂદાં પાડવા મેહેનત, લેવી એ આણસમજભરેલું અને નુકશાનકારક છે.

પ્ર. આ તમામ કર્તવ્યોના ખીજ રીતે કંઈ ભાગ પડી શકે કે નહિ?

ઉ. હા. એમના બે મુખ્ય ભાગ પડે. ૧ લો. સ્વધર્મ એટલે પોતા પ્રત્યે આપણા ધર્મ, અથવા આપણી ખાનગી ફરજો. ૨ જો લૌકિક, એટલે ખીજના સંબંધમાં આપણા ધર્મ.

પ્ર. સ્વધર્મ એટલે શું?

ઉ. જે ધર્મ મુખ્યત્વે કરીને આપણા પોતા પ્રત્યે છે, એટલે આપણું પોતાનું^૧ નિશ્ચિંતપણું ને સુખ વધારવા ભણી જેનું મુખ્ય વલણ છે તે.

પ્ર. લૌકિક ધર્મ કેને કહેવા?

ઉ. સંસારના સંબંધથી જે ધર્મો ઉત્પન્ન થાય છે તે; સામાન્ય પણે રજનમંડળનું નિશ્ચિંતપણું ને સુખ વધારવા તરફ જે ધર્મોનું વલણ છે તે.

પ્ર. મુખ્ય સ્વધર્મો કયા તે ગણાવો?

ઉ. સ્વચ્છતા, ઉદ્યોગ, યશસ્વી (અદાજો, પરિમિતતા), કરકસર, ધૈર્ય, સંતોષ, વિવેક (અગમણદિ) સહનશીલતા (સહુરી), સમતા, વ્યવસ્થા (ગોઠવાણુ), સ્વપરીક્ષા, સ્વસુધારા, જીતેન્દ્રિયપણું, મન મારવું (સંયમ).

૧. ચિંતાવગરનું-શાંતિ, ૨. મનુષ્ય સમગ્રે-સાર્વજનિક.
૩ હરખથી છલકાવું કે શોકથી ગભરાવું નહિ તે. સુખ દુઃખનું સમાનપણું.

પ્ર. લૌકિક મુખ્ય ધર્મ કયા?

ઉ. પરમેશ્વર અને આપણા કુટુંબ પરિવારના સંબંધમાં તેમજ મનુષ્ય માત્રના સંબંધમાં આપણે જે ફરજો અદા કરવાની છે તે. જેમ કે, આત્મામાં રહેલું, સ્વદેશ હિતેચ્છ (દેશાભિમાન), સભ્યતા, કૃતજ્ઞતા, પરોપકારણદિ, નિષ્કપટ (સત્યશીલતા), નમ્રતા, સૌમ્યતા, પ્રમાણિકપણ, મોહન, ન્યાયચુદ્ધિ.

પાઠ ૨ જો.

સ્વધર્મ.

સ્વચ્છતા.

પ્ર. સ્વચ્છતા એટલે શું?

ઉ. શરીર તથા કપડાં લતાં મેલાં ન રાખવાની ટેવ.

પ્ર. સ્વચ્છ રહેવાની શી જરૂર?

ઉ. આપણું મન ધરાવ તથા નિયમિત છે એમ સદાઈ અને સ્વચ્છતાવડે માલમ પડે છે. વળી લોકો આપણા વિષે શું કહેશે, તેની આપણને અરે છે એમ એમ જણાઈ આવે છે.

પ્ર. મલીન રહેવાથી શું જણાઈ આવે છે?

ઉ. આપણે સુસ્ત અને અનિયમિત છીએ એવું મલીન રહેવાથી માલમ પડે છે. જાણે લોકોના મતને તુરંચ મણુતા કે ધિક્કારતા હોઈએ એવું એથી જણાય છે; અથવા જાણે આપણો પંથ સૌથી ન્યારો હોય એવું આપણે ડાળ કરીએ છીએ એમ સામાને માલમ પડે છે; પણ એથી જ આપણી નખખાઈ જ માત્ર ઉઘાડી થાય છે.

પ્ર. સ્વચ્છતા શરીરને લાભકારક હશે કે નહીં?

ઉ. હા. સ્વચ્છતાથી કપડાંનું જતન થાય છે, એટલે

તેથી કરકસરનો ધર્મ પાળવામાં આપણને મદત મળે છે. એથી આપણા શરીરની આરોગ્યતા સચવાય છે. સાક્રસક રહેનારા માણસ કરતાં ગંદી ટેવના માણસને ખસ, કોહો, દાદર, વિષક્રોટિક જેવા એપી રોગો વધારે વળગે છે.

પ્ર. સ્વચ્છતા વડે આત્મિક જ્ઞાન ક્યાક્યા થાય છે?

ઉ. શરીર શુદ્ધિથી સ્વાભાવિક રીતે આત્મિક શુદ્ધિને રસતે ચઢાય છે. જેમને ખહારના ગંદવાડની ખરેખરી ચીડ હોય છે તેઓને અનીતિરૂપી ગંદવાડ પણ કંટાળો આપે છે. પાપને મલીનપણાની ઉપમા આપાય છે, અને મલીનપણાને ધોષ નાખવાની શાસ્ત્રમાં પણ આપ્યા છે; માટે ખહારના પદાર્થોના સ્પર્શ વડે આપણા ઝોળીઆને વળગેલા મેલ સાફ કરતાં પાપી કર્મના સ્પર્શ કરીને ચઢતા મેલને ધોષ નાખવા ની જરૂર પણ આપણને દીસી આવે છે. આચાર હોમ તો વિચાર પણ સુધરે.

પ્ર. સ્વચ્છતાની અગત્ય કોણે નથી ગણી?

ઉ. એની જરૂરીઆત થોડી કે ઘણી સઘળા સુધરેલા દેશના લોકોએ ગણેલી છે, અને તેમાંના ઘણા દેશના સા-ક્રોએ (જેમ કે આપણે) તેને એક ધર્મનો ભાગ માન્યો છે. નાહ્યા વગર ખવાય નહીં. હજમત કરાવીને નહાવું, ગાંડે ફરી આવીને હાથ પગ ધોવા, વગેરેને આપણે ધર્મનાં આચાર ગણીએ છીએ, કેમકે એથી સ્વચ્છતા રહે છે.

પાઠ ૩ નો.

ઉદ્યોગીપણું.

પ્ર. ઉદ્યોગીપણું એટલે શું?

ઉ. જે કામમાં કે ધંધામાં આપણે પડ્યા હોઈએ તેમાં એક સરખી રીતે ને દરપણું મન્યા રહેવાની ટેવ.

* આત્માને લગતા.

પ્ર. મનુષ્ય દેહ ધરીને કંઈ કામ ન કરતાં દરિદ્રીની જે સ્થિતિ થઈ પડી રહેવું તે ઠીક કહેવાય?

ઉ. ના. સૌ કોઈ કામ કરવાજ સરજ્યું છે. જ્યેન પોતાના યુજ્જાન સાર મેહેનત કરવી પડતી નથી તેમણે પણ પોતાની જીવિ કેળવવાને અને પરોપકારને માટે હરેક રીતે કામમાં ગુંથાવું જોઈએ.

પ્ર. ઉદ્યોગથી શા લાભ થાય છે ?

ઉ. શરીરને રોગથી અને મનને દુઃખકર્મોથી અચાવનાર ઉદ્યોગ છે; આરોગ્યતા, આનંદ, પૈસો ટકો, સંતોષ, સદ્ગુણ, અને સુખ એ સૌ ઉદ્યોગનાં ફળ છે. જેને જોઈએ તે-ટલા કામ ધંધો છે તેને દુઃખી સમજવો નહીં.

પ્ર. પોતાના યુજ્જાન સાર મેહેનત કરવી એ ગેર આજ મેરેનું કામ છે વાંરે?

ઉ. ના. જન મંડળને હિત કરનારા મહા પુરુષો અને મોટા મોટા રાજાઓ સુધાં ધણા ઉદ્યોગી થઈ ગયા છે, જે આપણે તે શા લખામાં. જે ધંધો જાતે નીતિસર છે, અને જે અનીતિથી ચલાવવામાં આવતો નથી, તે ગમે તેવા રોય તોપણ હલકો ન સમજવો. ધંધામાં લાજ નથી; ચોરી છીનાળી જેવાં અનીતિનાં કામ કરવામાં લાજ છે.

પ્ર. મનુષ્યે ઉદ્યોગને કેવો માનવો છે?

ઉ. ઉદ્યોગને સૌથી વધારે આપડદાર માન્યો છે; અને આજસને હમેશ ધિકારેલી છે.

પ્ર. એમ કેમ?

ઉ. કેમકે ઉદ્યમ વગર કોઈ પણ આખતમાં કોઈથી ઉત્પાદન મેળવી શકાતું નથી; કહ્યું છે, કે વિદ્યા ધન ઉદ્યમ વિના, કહો જિ પાવે કૌન; વિન ડોલાણ ના

* શ્રીમંત, વતનદાર કે રાજા જેવા.

મિલે, જ્યું પંસેકો પૌન. (હાથ પંગ હલાવ્યા વગર વિધા ને ધન તે સ્ત્રી રીતે મળે; પંખાને હલાવ્યા વગર પવન મળતો નથી). આજસથી માણસનું મન અધમ અને મથવત્ થાય છે.

પ્ર. આ ધર્મ હદ્યાર ખળવ્યાથી કેવું ફળ થાય?

ઉ. આપણી તંદુરસ્તીને હરકત થાય એવી હદ્યાર મેહેનત ન કરવી. જે મળનાર નથી તે મેળવવા માટે ખાથો-ડીઆં ન મારવાં. ગેરવ્યાજની મતલબ પાર પાડવાનો ખોટો હલોગ પણ ન કરવો. આજસ રહેવા કરતાં અતિ શ્રમ કરવા પડે તોપણ તે સરસ, કેમકે “માણસ કટાઈ (આજસ થી ખવાઈ) જવા કરતાં ઘસાઈ (મેહેનત વડે) જાય તે સારું” એવી કહેવત છે. આત્માનો પણ ખરો કાટ આજસ છે.

પ્ર. આજસને કેવી ગણવામાં આવે છે?

ઉ. તેને સઘળા દુર્યુજની માતા અથવા મૂળ ગણે છે. જેણે જવાનીમાં આજસ રાખી તેને આધીર અવસ્થામાં ને ઘડપણમાં અધમ ને નિરર્થક કામ કરવાં પડે છે. ઘડપણમાં મડતાં ઘણાં દુઃખનું કારણ પણ જવાનીમાં રાખેલો આજસ છે એમ વિચાર કરીશું તો માલમ પડશે.

પાઠ ૪ થો.

પરહેલ.

પ્ર. પરહેલ એટલે શું?

ઉ. આપણા મનોવિકારને તથા તૃષ્ણાને ચોખ્ખી રીતે વશ રાખવાં તે. એટલે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર ને ખાયાપી જે ખટરિયું કહેવાય છે તેમાં લીન ન થઈ જવું તે.

પ્ર. નીતિધર્મોની ગણનામાં આ ગુણની પંક્તિ કેટલામી?

※ પરિમતતા. અંદાજે.

ઉ. ઘણું કરોને પેહેલી; કેમ કે એ વગર સદગુણને શરનાર, અને દુર્ગુણને અટકાવનાર કોઈ નથી. જે મોટામાં ખેટી લાલચમાં આપણું મન લપટાવાનું હોય તે લાલચો તો ત્યાગ કરાવનાર આ ગુણ છે; માટે તેનામાં હંચપણું રહેતું છે, અને એજ કારણથી જેઓ તેને અનુભવે છે તેમને તે મોટાઈ આપે છે. પોતાની ઇંદ્રિઓને કબજે રાખી જેઓ મનોવિકારને દબાવી શકે છે, તેઓનેજ સાધુ પ્રથમ સમજવા.

પ્ર. એથી શા શા લાભ થાય છે?

ઉ. એથી મન નિર્મળ અને તન મજબૂત થાય છે. વળી એથી જન્મના વ્યાધિ દૂર થાય છે કે તેમાં ઘટાડો થાય છે. તે શરીરને ચંચળ કરે છે, અને સ્વભાવને કોમળતા આપે છે. મન અને તન ખંતેને તે ખરી સ્વતંત્રતા ખેલે છે. સંસારમાં જે સ્થિતિ આપણે માટે નિર્માણ થઈ છે, તે સ્થિતિએ ઠકાવી રાખનાર પણ એજ છે. મતલબ કે પરહેજ ન પાળી તો આપણે નીચી પાયરીમાં આવી જઈશું; જેમ કે કોઈ આખરદાર માણસ હલ વથ ન રાખી ને કેફ કરે કે અનીતિ આચરે તો તે હલકો પડ્યા વગર રહેજ નહીં. લાભનો માર્યો કોઈ નોકર લાંચ લેવા બંધ, તો તે સમુજગો ઘેર ખેસે.

પ્ર. બદપરહેજ વધારનાર સાધન કયાં હશે?

ઉ. ખાવા પીવામાં અકરાંતા વેરા (આ દુર્ગુણ સૌથી અધિક પ્રકારનો છે), તુચ્છ વાસનાઓને^૧ તાબે થવાની ટેવ, કામ ધંધા વગર નિર્ધમી રહેવું, અતિ તૃષ્ણા, અને આળસુ સાથીઓ.

પ્ર. બદપરહેજ એટલે શું?

ઉ. સ્વાભાવિક ધંદ્રિય^૨ શુભપર અયોગ્ય શાખ, અ-
સાધારણ ખાવું પીવું.^૩ અને ઉંઘવું, ઓઢવા પહેરવામાં
ન્નેધમે તે કરતાં વધારે વખત ગુમાવવો, અને મિથ્યા કે
અનિયમિત વાંછનાને ખેડેકાવી મુકવી એનું નામ ખલપરહેણ.

પ્ર. પરહેણની ટેવ પાડવાના સૌથી સારા ઉપાય કયા?

ઉ. જનિરપકારી ને નીતિની ગમતોથી પણ દૂર રહે-
વાનો કોઈ કોઈવાર મહાવરો કરવો. એટલે ખાણ ગંજીક
જેવી રમતો કે ગાવા ખજવવાની ગમતો પણ મન મારવા
ને અર્થે કેટલીકવાર છોડી દેવી; પવિત્ર મનાથી માનસિક^૪
આનંદનો શાખ વધારવો, એટલે ધર્મની ને જ્ઞાનની વાતોની
ફાંચી કરવી; સઘળા જુગોના સારા ને પવિત્ર મહાપુરુષોના
દાખલા ઇંગ્રેજોમાંથી વાંચી સાંભળીને નજર આગળ રાખવા.
હરિશ્ચંદ્ર, રામ, વિક્રમ, સીતા, મીનળદેવી, અહલ્યાબાઈ^૫
જેવાનાં ચરિત્ર આપણને સુમાર્ગે ચઢાવ્યા વગર રહેશે નહીં.

પાઠ ૪ મો.

કરકસર.

પ્ર. કરકસર એટલે શું?

ઉ. માલ મિલકતની ઘટારત વ્યવસ્થા કરવી. અને
આપણી પેદાસ તથા સાધનોના પ્રમાણમાં ઉદાપણથી અને
વિવેકથી ખરચ કરવો તે.

૨ જેમ કે ખાવું એ સ્વાભાવિક ધંદ્રિય શુખ કહેવાય પણ
અતિશે ખાધમે તો માંદા પડાય. એજ રીતે છ ધંદ્રિયો વડે
જે જે કાર્ય થવાનાં તે માજને થવાં ન્નેધમે. અતિશેમાં માલ
નથી. કહ્યું છે કે અતિશે ન ખોલના ને અતિશે ન ચૂપ;
અતિશે ન વરસણા ને અતિશે ન ધુપ. ૩ દારૂ વગેરે
કેદી વસ્તુ વિષે એમાં વધારે અર્થ છે. ૪ કોઈને હલો હરકત
ન કરે એવી. ૫ મનનો, આત્માનો. ૬ ધંદૂરવાળાં.

પ્ર. આ ધર્મ ખળવવાથી શા લાભ થાય?

ઉ. નીતિ ધર્મમાં સૌથી કઠીણ એવો જે મન મારવા નો ધર્મ તે એથી પ્રાપ્ત થઈ શકે. ધણા સંયુક્તનું એ મુળ છે. ત્રીતિરૂપી મકાનના ચણતરમાં તે ૧સાગીળની ખરાખર છે. દુર્ગુણથી રક્ષણ કરનાર તે એક કિલ્લો છે, અને રેડત્રિનિ કે ઉંચ ગુણ મેળવવામાં તે અતિ અગત્યનું સાધન છે.

સમજણ—કેફ જુગાર વગેરે કુછંદ પૈસા ઉગાડ્યા વગર થતા નથી. જેનો સ્વભાવ કસરીઓ હોય તેનાથી એવા કામમાં પૈસા ખરચાય નહીં, માટે એવા તે દુર્ગુણમાં ફસાતા નથી.

પ્ર. કરકસર ન કરવાથી શું નુકશાન?

ઉ. કરકસર વિના અન્યાયો થવાથી મોટી ધારતીમાં આપણે આવી પડીએ છીએ. હવે પછી ઇશ્વરને ત્યાં જેનો હિસાબ આપવાનો છે તેની યોગ્ય બાવસ્થા કરવામાં આ મુણ વિના આપણે ઉણદ થઈએ છીએ. મતલબ કે ઇશ્વર કૃપાથી મળેલાં સાધન જેવાં કે ઇંદ્રિઓ પૈસા ટોચ વગેરેને આપણે બદફેલીથી ખરાખર રરતે વાપરીએ તો ઇશ્વરના મોં આગળ આપણે શો જવાબ દઈએ. કરકસર વિના ખીજની તંગીઓ^૩ વિષે આપણે ખેદરકાર, સ્વાર્થી અને કઠણ કાળજીના થઈએ છીએ; એટલે એમ કે ચોતાના સ્વાર્થમાં આપણે ઉણદ થઈ પૈસા ખરચી નાંખતા હોઈએ, તો આપણે પરગણુ શી રીતે થઈ શકીએ. સામાને મદદ કરવાની સત્તા ન હોય ત્યારે તેના દુઃખની દરકાર શી રીતે રખાય? એકું ધણીવાર બને એટલે પછી દયાભાવ પણ નાશ પામે.

૧ કોલ-કેલ-ઈટ પથરને સાંધનાર. ૨ મોટપણું. ૩ ખીજ-
ઓને જેની જરૂર હોય તે.

પાઠ ૬ ઠો.

ધૈર્ય.

પ્ર. ધૈર્ય તે શું?

ઉ. ગમે તેવી વિપત્તિ કે દુઃખ આવી પડે તે ખમવાને શક્તિમાન થવાય એવો જે જરૂરનો સદ્ગુણ તેનું નામ ધૈર્ય.

પ્ર. ધૈર્યને ધર્મ શા માટે ગણવો?

ઉ. એટલા માટે કે એ વગર શાંતિ ભોગવાની નથી અને સુખ મળતું નથી. વળી એથી આપણે દુઃખો સદ્ગુણ આચરતા રહીએ છીએ.

પ્ર. આમ કહેવાની શાખિતી શી?

ઉ. જે કોઈ દુઃખથી ડરે છે, અથવા તેના પેલેલા દેખાવથીજ હમકે છે, તે ભયનો ગુલામ થઈ રહે છે. તેની જીંદગી ભયમાં ને ભયમાંજ ગુજરે છે. જેનો સ્વભાવ ના-મદ્દ ને ખીકણ હોય તેને દુનિયાનો દાસ સમજવો; કેમકે દુઃખ ફેડવાની તે પંડે શક્તિ ધરાવતો નથી, અને સારું કરવાની તેનામાં હિંમત હોતી નથી.

પ્ર. ધૈર્યથી થતા લાભ ખતાવો!

ઉ. એથી મન દૃઢ થાય છે, અને આવતું દુઃખ દૂર રાખવાને કે તેની અસર ઓછી કરવાને આપણે શક્તિ માન થઈએ છીએ. હરેક ઉમદા મન શક્તિનું^૧ તે રક્ષણ કરે છે તથા તેને મજબુતી આપે છે. આપણને દુર્ભાગ્યના સપાટાથી દૂર રાખનાર પણ એજ છે.

પ્ર. ધૈર્યના ખરા પાયા કયા?

ઉ. યોષું અંતઃકરણ, અને હૃદય ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ.

પ્ર. એનો જરા વધારે ખુલાસો કરી શકશો?

ઉ. જેનું અંતઃકરણ મેલું હોય તેને હમેશાં ચિંતા

૧ શૌર્ય, સત્ય, સંતોષ, શીલ, વગેરે ગુણોનું.

રહે છે કે રખેને આપણા ગુનાહ પકડાય ને શિક્ષા થાય. આપણા ધોરણને તથા ધરાદાને સ્વતંત્રપણે વળગી રહેવામાં ખરું ધૈર્ય રહેલું છે. જે પરમેશ્વરને પોતાનો મિત્ર માનેછે અને પૃથ્વી ઉપર ખનતા સદગા ખનાવ ધ્યાન રાખીને નિહાળેછે તે સિંહના જેવો હિંમતવાન થાય છે. જેણે સંસારમાં પડતાં અનેક સુખ દુઃખ જોએલાં છે ને તરફે છાંયડો વેડેલા છે તે દુઃખથી છારી જતો નથી. જેને પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ છે તે સંસારના તાપથી હિંમત છારતો નથી.

પ્ર. ધૈર્યની ટેવ પાડવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય કયો?

ઉ. જીંદગીના સુખ દુઃખનો તથા જીંદગીની કીમતનો ખરો અડસ્ટો ૨ કાઢવો તે.

પાઠ ૭ મો.

સંતોષ.

પ્ર. સંતોષ એટલે શું?

ઉ. જે સુખ અને ક્ષયદા આપણે ભોગવીએ છીએ તે જાણવાની ઘટિત અને ઉદ્ભૂત શક્તિ તથા જે વિપત્તિ

૧ અર્થાત્ આપણો ટેક જાળવવામાં જે ધોરણથી આપણે ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેને વળગી રહેવું. રાજા હરિશ્ચંદ્રને માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં તોએ તેણે પોતાનું યજ્ઞ સુકયું નહીં.

૨. જીંદગીમાં કેવાં સુખ દુઃખ સાધારણપણે આવવાં જોઈએ, તથા પોતાની જીંદગી કેટલી અગત્યની છે તેની ગણના જે પહેલથી કરી રાખે છે તે પાછીથી તેવાં સુખ દુઃખ આવી પડે કે પોતાને વધારે આછું મળે તોપણ ગભરાતો નથી.

૩ થએલા ઉપકાર જાણવા. આપણને દેશ્વર તરફથી સુખ ને ક્ષયદા મળેલા છે તે જાણીને તેના ઉપકાર માન-

આવી પડે તે ધૈર્યથી ને ઇશ્વર ઇચ્છાપર નજર રાખી ખમવાના સ્વભાવને સંતોષ કહે છે.

પ્ર. અસંતોષ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉ. આપણા પોતા વિષે હૃદયી જાહે ઉચું મત ખાંધવાથી અસંતોષ પેદા થાય છે, કેમકે તેથી આપણે ધારીએ છીએ કે આપણી કીમત ખીજાઓ આપણી કરે છે; અને આપણી સ્થિતિ આપણી લાયકી કરતાં નીચી છે. જ્યાં નરમાય છે ત્યાં સંતોષ જરૂર હોય છે.

પ્ર. આ સદ્ગુણ અનુભવવામાં કયા સાધારણ નિયમ કામ લાગે?

ઉ. આપણે કેટલા થોડાને પાત્ર છીએ અને એમ છતાં કેટલી વધારે મોજ માણીએ છીએ તેનો વિચાર કરવો. કેમકે તેથી આપણી સંતોષવૃત્તિ દૃઢ થતી જાય છે.

પ્ર. સંતોષથી શા શા લાભ થાય છે?

ઉ. જે પોતાની સ્થિતિમાં સંતોષ માને છે તેનાથી અવશ્યા વેગળી રહે છે; તેના હૃદયમાં સ્વર્ગની શાંતિ રહે છે; તેની આસપાસની સઘળી ચીજો તેને આનંદદાયક લાગે છે; તે સૌ સાથે મળતો રહે છે, અને સૌ તેની સાથે મળતું રહે છે.

પ્ર. અસંતોષમાં શું દુઃખ?

વાની હુદ્દિવડે સંતોષનું પહેલું પગથીડું શરૂ થાય છે. કોઈ થોડા ભૂલુલાને આજ પગારની નોકરી હોય તેથી તે પોતાની હલકી સ્થિતિથી અસંતોષ માને ને ઉપરીઓ મને મોટો પગાર આપતા નથી એમ જાણી દિલગીર થાય; પણ પોતાની લાયકી કેટલી છે તેનો વિચાર કરે નહિ, અને તેથીજ તે અસંતોષી ને દુઃખી રહે.

૧ આપણાથી જે હલકા હોય તેની સાથેજ આપણી સ્થિતિનો મુકાબલો કરવો; તેમ આપણી સરસાઈ કરતાં નખખાઈ કેટલી છે તેનો વિચાર કરવો એટલે અસંતોષ પૂર થશે.

ઉ. અસંતોષથી સ્વાભાવિક રીતે ખીજની સારી સ્થિતિ જોઈ અદ્વિખાઈ ઉત્પન્ન થાય છે. અદ્વિખાઈના કીડે શરીરને ફોલી ખાય છે ને જીંદગીનો નાશ કરે છે. વળી એથી આપણામાં માઠું લાગવાપણનો તથા ચીડીઆપણનો દુર્ગુણ આવે છે, અને આવા દુર્ગુણથી આપણે સર્વને અનુગમતા થઈ પડીએ છીએ.

પ્ર. સંતોષને ધર્મ શા માટે કહ્યો હશે?

ઉ. જે સુખ આપણે ભોગવીએ છીએ તે સઘળાં સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરે આપેલાં છે, એમ જાણીને ઇશ્વરનો આપણે ગુણ માનીએ છીએ એવું એથી જણાઈ આવે છે હરેક ૨ ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીએ જેવી તાબેદારી ને કૃતમતા તેના કરી પ્રત્યે રાખવી જોઈએ, તેવી તાબેદારી ને કૃતમતા જગત્કર્તા પ્રત્યે આપણે રાખીએ છીએ તેની એ નિશાનીએ.

પ્ર. વિપત્તિમાં પણ સંતોષ એ એક ધર્મ ખરેખરે નહિ?

ઉ. ખરે. કાંઈ પણ સ્થિતિ (વિપત્તિવાળી પણ) એવી ખરાબ નથી કે જેમાં કંઈ પણ સારું રહેતું ન હોય; અને આ સરસાઈ કૃતમતા ખતાવવાનું અને સંતોષ રાખવાનું કારણ છે.

પ્ર. સંતોષ આપણામાં આછું પાણી છે એમ તો ખતાવતો નથી?

ઉ. ના ના. ઇતિહાસમાં ઉત્કૃષ્ટ દૃષ્ટાંત એથી ઉલટાં

૨ પરમેશ્વરે આપણને પેદા કર્યા ને સૌ સુખનાં સાધન પણ તેજીજ આપ્યાં, માટે આપણે તેના તાબેદાર ને ઓશિંગણ છીએજ. પેટનું પૂરું થવા સારું જેની આપણે નાકરી કરતા હોઈએ તેની કેટલી તાબેદારી આપણે ઉઠાવીએ છીએ ને તેના કેટલો ઉપકાર માનીએ છીએ? એ કરતાં માખાપના ઉપકાર વધારે છે, અને પરમેશ્વરના તો સૌ થી વધારે છે.

માલમ પડશે; એટલે સંતોષી હોઈને પરાક્રમી થઈ ગએલા મહા પુરુષો ઇતિહાસમાંથી મળી આવશે.

પાઠ ૮ મો.

† વિવેક.

પ્ર. વિવેકનો તમે કેવો અર્થ કરો છો?

ઉ. આપણી સ્થિતિને શું ઘટિત અઘટિત છે તેનો આપણને જે અનુભવ થઈ ચુક્યો હોય, તે ઉપરથી આ શુભ નિકળે છે. જે વાજ્ઞવી હોય અને જેથી આપણું કલ્યાણ થાય એવું પ્રથમથી સાવધાની રાખી આચરવાની ટેવ નક્કી કરી આપનાર મનના શુભને વિવેક કહે છે.

પ્ર. વિવેક ને સદ્યુષ્ણ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે આખી જીંદગીમાં એવો વખત નથી આવતો કે જેમાં વગર વિચાર્યું ને ગમે તેમ કરવા છતાં પણ આપણને આંચ ન આવે, કે આપણું કામ પાર પડવાની ઉમેદ રહે.

પ્ર. વિવેકથી શા શા લાભ થાય છે?

૧ રામચંદ્ર, પાંડવ, વગેરે.

† અગમ જ્ઞાતિ. સારી રીતભાત કે આગતા સ્વાગતાને આપણે વિવેક કરીએ છીએ પણ આ જગાએ તેનો એટલો ખોલોળો અર્થ છે કે “સારી રીતભાત” તો તેના પેટામાં ક્યાંએ સમાઈ જાય. રીતભાત કરતાં આ વિષય આચરણને વધારે લાગુ પડે છે. ૧ કોઈ અવિવેકી ખાયડીને રાંધવા ખેસાડી. દૂધપાક સાથે જમણું કરવાનું હતું તેમાં જોઈતા સામાન—ખદામ, પરતાં, એલચી, દાળચોખા, મસાલા વગેરે તેના મોં આગળ મુક્યાં. પેલી ખાદ્યએ દૂધપાકમાં હિંગ નો વધાર કર્યો, અને ખદામ પિસ્તાં વગેરે દાળમ નાંખ્યાં! આ આધારણ કામમાં અવિવેકનું અથવા વગર વિચારનું દુષ્ટાંત છે. તે સંસારના સર્વ કામને લાગુ પાડી શકાય.

ઉ. એથી આપણી વટ વગેરે જળવાય છે અને આ પણી મહાનજીવિ કે પ્રતાપી સદ્યુજ્જો વખાણાય છે એ ગુણ આપણા સંસારી સ્વાર્થ શિદ્ધ કરે છે. આપણાં સદ્યુજ્જને આરોગ્યતા જનવે છે, અને લોકમાં આપણને માન પાડે છે. એ વગર કોઈ માણસનો મિત્ર તરીકે વિશ્વાસ રાખી શકાય નહિ. એ વગર 'સાર્વજનિક કામકાજને કોઈ મોઘ્ય થતું નથી. ઘર સંસારની સુખસાતા એ વગર ભયમાં કે દરકતમાં આવી પડે છે. પરસ્પ્રમ જીવિવાળા માણસની દોસ્તી કોઈ કરતું નથી, અથવા તેની દોસ્તી કરવામાં સૌ ભય સમજે છે.

પ્ર. ઘણા ખરા જુવાનીઆમાં આ સદ્યુજ્જ જોવામાં આવે છે કે નહિ?

ઉ. ના. જુવાન અવસ્થા હિંમતાઈ અને પરસ્પ્રમ જીવિથી ભરેલી હોય છે; માટે નાનપણથી આપણા વડિલોના હાપણને તથા અનુભવને માન આપતાં શીખવું, અને તેમની સલાહને તથા અગમ જીવિને જીશીયા તાળે થવું.

પ્ર. દુનિયામાં વિવેક અથવા અગમજીવિ કેવી ગણવામાં આવે છે?

ઉ. લોકોમાં સૌથી એનું વધારે મહત્વ છે; કેમકે એનું ચાગતર પુખ્ત વિચારથી થએલું છે, અને મનુષ્યની સમજ શક્તિનો પૂર્ણ નમુનો જે હાપણ તેની સાથે એ નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે.

પ્ર. વિવેકના પાયા ક્રિયા ક્રિયા રાખવા?

ઉ. આપણા દરેક રક્તવ્યને અંતઃકરણથી માત્ર આપવું; અને આપણા ઉમતને દેહપણે વળગી રહેવું. આ

૨ જીહર-લોકોપયોગી કામ.

૧ નજીકનો-પાસેનો. ૨ આપણે કરવા મોઘ્ય કે ન કરવા જેવાં કામ સમજવાં, અને એકને માત્ર આપવું ને બીજાને ધિક્કારવું જોઈએ. ૩ બીજાને રાજી કરવા કે મ-

ખે પાયા ઉપર આ ગુણનું ચણતર ચણવું. જો એમ કર્યું તો એજ વિવેક અધમ થઈ હુઆઈ અને આપસ્વા માત્ર શીખવશે.

પાઠ ૯ મો.

સહન શીલતા.

પ્ર. સહન શીલતા એટલે શું?

ઉ. સહનશીલતા એ એવી દેવ છે કે જે વડે ખ પા કર્યા વગર દુર્દૈવ્ય સહન કરી શકાય, હાથ વરાળ કર્યા વગર શરીરની વેદના ખમી શકાય, ખોળએ કરેલી પીડા ઓછો આપ્યા વગર વેદી શકાય, ચીડાયા વગર રખાંડન એટલે ઉપ્રતિપક્ષીનાં વાણુ સાંખી શકાય, અને ખોળતની ખરાબ ચાલ ટોકા કર્યા વગર સહી શકાય.

પ્ર. એને કૃત્ય કર્મ શા માટે ગણે છે?

ઉ. એટલા માટે કે એથી હલદો રવભાવ રાખવો તે સર્વ શક્તિમાન હસ્તવરની સામા થવા ખરાખર છે; કારણ તેની આગ્રાથી કે તેની રક્તથીજ સઘળાં દુઃખ આપણા ઉપર આવી પડે છે.

પ્ર. સહનશીલતાથી શા શા લાભ થાય છે?

ઉ. માથે આવી પડેલી આપત્તિ એથી ઓછી થાયછે. આપત્તિમાં મન શાંત રાખવાથી જ્યેષ્ઠતી મેહેનત કરવાને,

તલખ સાધવા કેટલાક લોક પોતાનાં દૃઢ મત પાણુ ફેરવી નાખે છે ને સામાને રાજી કરવા હાજી હા કરે છે કે મ-રજીમાં આવે તેમ વર્તે છે. એમ કરવાથી આપણાં મનની નખળાઈ, કે અવિવેક માલમ પડે છે. કોઈપણ મત વિવેકથી ખાંધવું, અને તે છેવટ સુધી વિવેકથી પાળવું.

૧ ધીરજ, સમ્મરી. ૨ આપણી રહેણી કરાગી વિષે, ભા-ષણુ વિષે, પુસ્તક વિષે જે સખત ટોકા થાય તે ખમી શ-કાય. ૩ સામાવાણી.

અને ક્ષવતી જોગવાઈ સાધી લેવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ. જોઈતી મેલેનત, અને ક્ષવતી જોગવાઈના ઘટિત ઉપયોગવડે આપણે ઘણું કરીને પાછા સારી રીયતિમાં આવી શકીશું. સહન શીલતાથી શરીરની વેદનાનું જોર કમી થાયછે; અને શરીરનો ખાંધો ઈન્દ્રિયો ને કૈવલવાળો થાયછે.

પ્ર. એવી યતા ખોજ ક્ષવદા તમે ખતાવી શકો છો?

ઉ. સહનશીલતાથી ઘણું કરીને દુઃસ્મનનું જોર કમી થાય છે, ને જીલમી માણસ પણ જીવંતીઆળો થઈ જાય છે. જેમનું સારું મત મેળવવા જોગ હોય, તેમના તરફથી સારું મત (આપણા વિષે) આપણને સહનશીલતાથી પ્રાપ્ત થશે. સહનશીલતામાં ગમ ખાવાનો અથવા સાંખી રહેવા નો અર્થ આવે છે અને એ ગુણવડે આવા લાભ થાયછે.

પ્ર. સજીરીને કેટલાક ઉતરતી જાતનો સદ્ગુણ કેમ ગણે છે વા?

ઉ. કેમકે આપણી પ્રકૃતિમાં જે ગર્વિષ્ઠ વૃત્તિઓ રહેલી છે તેમની પંક્તિમાં તે ખરાખર આવી શકતી નથી. કદાચ એ ધૈર્ય કરતાં પણ મંદ, અને ખોજ ઘણા ગુણ કરતાં ઓછા પ્રતાપી હશે, તોપણ તે સૌથી વધારે ઉપયોગી સદ્ગુણ છે એમ સમજવું.

પ્ર. ધૈર્યમાંને એમાં શો તફાવત?

ઉ. ધૈર્યને કેટલેક દરજ્જે સાર્વજનિક સદ્ગુણ ગણી શકાય, અને તેનો ઉપયોગ મોટે મોટે પ્રસંગેજ થાય છે. સ-

૪ જેમનાથી સહન થવું નથી તે ચિંતામાં રહે છે, અને ચિંતાવડે શરીર ખરાબ થાય છે.

* ખશીઆણા અથવા ભોંદા પડે છે. ૧. હિમત, ઔર્ય, દેશાભિમાન વગેરે. એવા ગુણને અપણ ગુણ પણ કહે છે. સહન શીલતા જેવા ગુણને મંદગુણ કહે છે કેમકે તેમાં કાંઈ કરવા કરતાં ખમવાનું છે.

હનશીજતાને ધરસંસારી સન્યાસી કહી શકીએ, અને તેના ખર્ચ થઈએ થઈએ પડે છે. કેટલાકમાં સ્વૈર્ચ્છિકતા યુગ્મ સંવૈત્તમ છતાં પણ તેમનામાં સહનશીજતાનો યુગ્મ થજો કમી હોય એમ બને છે. સૌથી શ્રેષ્ઠ તેજ કે જેનું મન સદા સર્વદા શાંત અને સ્વચ્છ રહે છે.

પાઠ ૧૦ મો.

૧ સમતા.

પ્ર. સમતા કોને કહીએ?

ઉ. મનની ગિરાશા અને મનની તુષ્ટિ એ બંનેથી જે અલગ છે તે.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે ગણવો?

ઉ. કારણ કે એ વગર હૃદયાર ધસડાઈ જવાની મોટી ધારતી રહે છે. એ વગર પોતાને દોષ દેવાની, સંસારમાં નિષ્ક્રિયતા મેળવવાની, ને યુતા કરવાની પણ ધારતી રહે છે.

પ્ર. સમતા શામાં રહેલી છે?

ઉ. જેમ અસુખ ને અપ્રચિત્તમાં દુઃખની સ્થિતિને માટે સહનશીજતા છે તેમ સુખસાતાની સ્થિતિને માટે સમતા છે. આપણી ઈચ્છા વાંછના, આપણાં આચરણ, આપણા મોજશાળ, અને અપણા મનોવિકારને બરાબર હૃદમાં રાખવાની અંદર સમતાનો ઉપયોગ છે.

પ્ર. આ કર્તવ્ય કારણ પુર્વક છે એમ સાબીત કરો?

ઉ. કોઈપણ ક્રિયાનો પેડેલો અંકુર આપણી ઈચ્છા-

૨ રજસંધામમાં ને તેવે મોટે પ્રસંગે સંકટથી નહિરતાં હમન રાખીશકે એવો માણસ પણ વખતે પોતાના કુદ્દંબમાં સહેજસાજ બનતી ખટપટ પણ સાંખી ન શકે.

૧. એના અથ માટે પેડેલા પાઠની ટીકા જુઓ. ૨ કુશુગો. કોઈ પણ કામ કરના અગાઉ તે કરવાની ઈચ્છા

ઓને ચાહનાઓ છે, માટે તેઓ જો ખરાપણાની ને સદ્-ગુણની હદ ઉલંઘન કરે, તો આપણે અંતે નિરાશ થવું પડે; એટલુંજ નહીં પણ આપણે પાપ પણ કરવું પડે. જો આપણાં આચરણમાં આપણે હદથી બહાર જઈએ, તો આપણી તંદુરસ્તી તથા મુખ્ય કરીને આપણા સદ્ગુણનો ભંગ થાય; કેમકે હદથી બહાર જવા જતાં આપણું અંતઃકરણ કે આપણું ધર્મ (શાસ્ત્ર) કમૂલ ન કરે એવે રસ્તે ચાલવાની આપણને લાલચ થાય છે.

પ્ર. આપણા મોજ શાખને અને મનોવિકારને તે કે-વી અસર કરે છે?

ઉ. મોજશાખમાં ને મનોવિકારમાં હદપાર હુબવાથી આનંદ, આરોગ્યતા, ને નિરપરાધીપણાનો નાશ થાય છે. કૃપાળુ હૃદયે જે કંઈ આપેલું છે તેનો ઉપયોગ ગાહ્યા ને સારા માણસ ઉપકાર સાથે કરશે; તે હૃદય સુખના દાસ ન થવાની સંભાળ રાખશે; અને સલામતીને સુખરૂપ એવો જે સમતાનો ગુણ તેને તજી ન દેવાને તેઓ સાવચેત રહેશે.

ધાડ ૧૧ મો.

વ્યવસ્થા:

પ્ર. વ્યવસ્થા એટલે શું?

ઉ. આપણા સઘળા ધંધા શૈજગારમાં નિયમિત ગોઠવાણ. એ વડે હરેક કામને યોગ્ય સ્થળ^૨ અને પુરતો વ-

આપણા મનમાં પ્રથમ થાય છે; માટે જો મનમાં ખરાબ દૃષ્ટાંતો ફરુગો પડવા દીધો, તો પછી ખરાબ કામ કરવાની લાલચ થયા વગર રહેતી નથી.

તેથી વિધન ન આવી પડે એવો. ૧ ગોઠવાણ. ૨ હરેક કામ ક્યારે ને ક્યાં કરવું એની જો ખરાબ ગોઠવાણ કરી રાખી હોય તો તે કામ સારીરીતે ને નિયમરૂઢ થાય.

ખત આપી શકાય છે.

પ્ર. એને ધર્મ ગણવાનું શું કારણ?

ઉ. કારણ એ કે ગોઠવણ વગર જીંદગીની કોઈ પણ સ્થિતિને આપણે જોઈએ તેવી ઉપયોગી કરી શકતા નથી. વ્યવસ્થા વગર ગડબડ થઈ રહે છે. જ્યાં ખદારની પણ ગડબડ છે ત્યાં મન પણ શાંત ને શુભવણ વગરનું રહેવું મુશ્કેલ છે. એવે વખતે મન જે કંઈ કરવા ધારણે તે ફતેહમંદીથી પાર પડવું અશક્ય છે.

પ્ર. વ્યવસ્થાની સામે કોઈવાર વાંધો લેવામાં આવે છે તે કયો?

ઉ. એવું કહેવામાં આવે છે કે વ્યવસ્થા કંઈ ઉચી અક્ષલ ખતાવતી નથી; પરંતુ તે મનનું હલકાપણું ખતાવે છે.

પ્ર. આ વાંધો ખરો છે?

ઉ. ના. હરેક બાબતમાં જેઓ જીવંત જીવિના થઈ ગયા છે તેઓએ આ ગુણુ ખરાખર પાળેલા માલમ પડે છે.

પ્ર. આ વાતને ટેકો મળે એવું કાંઈ દૃષ્ટાંત આપી શકશો?

ઉ. હા. એક પ્રખ્યાત રાજકારભારીને કોઈએ પૂછ્યું કે તમે આટલું ખડું કામ શી રીતે કરી શકો છો? તેણે જવાબ દીધો, “કોઈ પણ કામ એકદમ કે તેના વખત આ-

જીવંત લોકો ઘણું કામ કરી શકે છે તેનું એક કારણુ વ્યવસ્થા છે. ખડું કામ કરનારા આવતી કાલે શું શું કામ ક્યારે કરવું તેનું વખત પત્રક સુતી વખતે ખતાવી રાખે છે, અને તે વખત પત્રક પ્રમાણે જ ખીજે દહાડે કામ કરે છે. વચ્ચે કોઈ મળવા આવે તો તેની વખતે મુલાકાત પણ લેતા નથી. નિયમબંધી કામ કરવાથી ઘણું કરી શકાય છે ને કુરસદ પણ મળી શકે છે. એવા લોકનાં કામ ચઢી જતાં નથી, ને તેમનું મન શુભવારામાં પડતું નથી.

બા વગર ન કરવાનો મેં ઠરાવ કરેલો છે તેથી હું ખરું કરી શકું છું. ”

પ્ર. વ્યવસ્થાથી શા શા કાયદા થાય છે?

ઉ. સૌથી કીમતી એવો જે વખત તેનો એથી ઘણો ખચાવ થાય છે. ઘણાં કામ માથે લેવાની અંતે તે પૂરાં કરવાની એથી વધારે શક્તિ આવે છે. એથી મન દૃઢ ને ગુચવણ વગરનું રહે છે, સ્વભાવ શાંત ને સ્થિર રહે છે, સંસારી આખાદી વધે છે, અને જ્ઞાનજ મેળવવામાં વિશેષમદત ગણે છે.

પાઠ ૧૨ મો.

સ્વપરીક્ષા.

પ્ર. સ્વપરીક્ષા એટલે શું?

ઉ. આપણાં મત, આપણી કરણીનાં કારણ, અને આપણી-આલયલકત એ વિષે ખરેખરી ને તરફદારી રાખ્યાં વગર તજવીજ કરવી તે.

પ્ર. આ ફરજ તમે શી રીતે ખજવશો?

ઉ. વિશેષ કરીને અમારા સ્વભાવમાં જે જે ખામીઓ હશે તે સંખંધી રાતને સમે કે એકાંતમાં અમે અમારા પંડને સવાલ કરી જોઈશું. વળી જે સ્વભાવિક કે પ્રસંગી

* ઘણા વિદ્યાર્થી કહે છે કે શિક્ષક પાઠ ખડું આપે છે તે કરવાનો વખત અમને ખિલકુલ મળતો નથી, પણ તેઓ જો અમુક વખતે અમુક કામ કરવાનું નકી કરે અને તે પ્રમાણે કામ કરે તો જોઈએ તે કરતાં વધારે વખત તેમને જરૂર મળશે. આ રીતે કામ કરવાની શિક્ષકે વિદ્યાર્થી ને ટેવ પાડવી જોઈએ.

૧ કોઈ પ્રસંગ અથવા સમયને અનુસરતી; જેમ આપણને જુગાર રમવાની ખિલકુલ ટેવ નહોતી, પણ કોઈ વખતે જુગારી મિત્રોની ટેળીમાં ફસાયા ને તેઓ રમવાનાં અતિ આગ્રહ કરે એવે વખતે દૃઢ મનના માણસ હોય

મોહજાળ અમને લાગવાની હશે તે વિષે પણ અમે અમારા મનને પ્રગ્ન કરીશું. એમ કરવાથી અમારો સ્વભાવ સુધરશે, અને મોહજાળમાં ફસતાં અમે ખચી શકીશું.

પ્ર. સ્વપરીક્ષાથી શા શા ફાયદા થાય?

ઉ. સઘળા જ્ઞાનમાં જે સૈથી અગત્યનું પોતા વિષેનું જ્ઞાન તે એથી મળે છે. ખરું પુછવો તો એનાં ફળ એવાં લાભકારક છે કે એથી આપણી સંઘર્ષી ખામીઓ સ્પષ્ટ થાય છે, અને આપણે વધારે સારા ને ડાહ્યા થઈએ છીએ.

પ્ર. આત્મજ્ઞાન અથવા પોતાને ઓળખવાથી શા લાભ થાય છે તે ખતાવો?

ઉ. પોતાની ખોડ ખાંપણોથી જે માણસ માહિતગાર છે તે જો તેમને સુધારવાને કે તજવાને ચત્ન કરે તો તેને પોતાને પોતાની મૂર્ખાઈ અને નબળાઈ માલમ પડેજ. જે પોતાને ખરેખરો ઓળખે છે તેને ખીજાઓની સારી નરસી હાલતને માટે લાગે છે. ખીજા વિષે મત ખાંધવામાં તે વધારે અદલપાણું રાખે છે, અને પોતાના જાતિબાદનીય ખોડ ખાંપણ વધારે ઉદારતાથી દરગુજર કરે છે.

પાઠ ૧૩ મો.

સ્વસુધારો.

પ્ર. સ્વસુધારો એટલે શું?

ઉ. સર્વ શક્તિમાન હૃદયે જે મનની અને તનની શક્તિઓ તેજ પોતાના હૃદયે રોકી પચાવ કરી શકે છે. ૧ આત્મ જ્ઞાન. નરસંઘ મેહેતાએ કહ્યું છે કે “જ્યાં લગી આત્મા તત્વ નિન્હો નહીં, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જુદી”. પોતાના યુગ દોષની કે પોતામાં જે હીર હોય તેની કાંટાકસ પરીક્ષા તો વિરલા પુરૂષજ કરી શકે છે; અને જે કરી શકે છે તે સમૂદ્રરૂપ નીડે છે. ૨ મનુષ્ય જાત-સઘળાં માણસ,

૩ રમરણ શક્તિ, તર્ક શક્તિ વગેરે. મેહેનત અને

જનમથી આપણને ખદેલી છે તેને વધારવી કે પૂર્ણ કરવી તે.

પ્ર. આ ધર્મ ખળવવાનું આપણા મનમાં હતરે તેને માટે કારણ કીયાં કીયાં છે?

ઉ. એકે તો એકે તન મનની શક્તિઓને સ્વધારવાનું ને તેમના રૂડો ઉપયોગ કરવાનું આપણને પરમેશ્વરે સોંપેલું છે; માટે તેના હિસાબ આપણે પરમેશ્વરને ત્યાં આપવો યશ્યે એ નક્કી છે. ખીજું એકે જાતી મેહેનત વગર એમાંની કોઈ પણ શક્તિ પરિપૂર્ણ થતી નથી.

પ્ર. કોઈ ભણી ગણીને વધારે હુશિયાર થાય છે, અને કોઈ થોડું હુશિયાર થાય છે, તેમું શું કારણ હશે?

ઉ. તેનું કારણ તેમની જીદ્દિ કરતાં તેમની વધારે ઝોછી મેહેનત અને ^૧આગ્રહ છે; કેમકે શરીર શક્તિઓની પેઠે મન શક્તિઓ પણ કસરતથી વધતી જાય છે, અને મહાવરાથી તેમાં નવા ગુણ અને કૌવત પણ આવતાં જાય છે.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણના કરવી તે શા માટે વખોડવા લાયક છે?

ઉ. શા માટે ને એવું કોધાથી ^૨દેશ્વરદત્ત બક્ષિસો તરફ આપણે ધિક્કાર કદિ નહિતો નહિ પણ બેદરકારપણું રાખીએ છીએ એવો ભાવ તેમાંથી સમજાય છે. વળી આપણે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોઈએ, તોપણ એવું કોધાથી આપણે હલકા પડીએ

મહાવરાથી એ શક્તિઓ ખીલે છે. અષ્ટાધિવાની ઘણું માદ રાખી શકે છે તે મહાવરાને લીધે. અભણ કરતાં જાણીલા વધારે વિચારવાન હોય છે, કેમકે તેમની તર્ક શક્તિ ભણવાથી કસાઈને વધી હોય છે. ^૧ મચ્ચારહેવું, મહાવરે કર્મ કરવો. શાસ્ત્રીઓ રોજ પારાયણ કરી જાય છે, ત્યારે હજારો સ્ત્રીક તેમને કહે રહે છે. ^૨ દેશ્વર આપેલી. ખીજીપે સર્વ શક્તિઓ દેશ્વરે માણસ માનમાં રૂદેલી હોય છે, તેમને હોદ્દો મોટી કરવી એ આપણું કામ છે.

છીએ, આપણાં કર્તવ્ય કરવાને અયોગ્ય થઈએ છીએ, અને જનમંડળને આપણે ઘણું કરીને નકામા થઈ પડીએ છીએ.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણનાથી વિશેષ કરીને જાળકે કીધા દોષમાં પડે છે?

ઉ. તે દોષ એ છે જે, માખાપે સારી રીતે પોષણ કરી આપણા શરીરને શક્તિ આપી તથા ભણાવી મનને કૌશલ આપ્યું તે એવી ઉમેદ ને આશાથી કે આપણે તેમાં પણ વધારો કરીને આપણું, માખાપનું, તથા લોકોનું ભલું કરીએ. તે કામ જ્યારે આપણાથી ન થાય ત્યારે માખાપે ક્રોધ વેઠી આપણું શક્તિરૂપી ધન ધૂળમાં નાખ્યા જેવું થાયછે.

પ્ર. સ્વસ્થધારો ક્યાં ક્યાં સાધનથી વધારી શકાય?

ઉ. ભણીને ઘણું ખર્ચ *ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાથી, સદાચરણી ને ડહા માણસની સોખતથી, ખારિક રીતના રૂઝવણીકનથી, સદ્ગુણી ને જ્ઞાન આપે એવી ઉવાત-ચીત

* ભણીને ધંધે લાગ્યા પછી ભણેલું પણ છોકરાં વિસારી દે છે. ચોપડી સામું કોઈ દહાડે જોતાં પણ નથી. ત્યારે માખાપે ખરચેલા પૈસા અને પોતે લીધેલી મહેનત સૌ પાણીમાં જ ગયાં કેની! ભણવાથી વધારે જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન હાથ લાગે છે, માટે તેના ઉપયોગ કરી પુસ્તકો વગેરેમાંથી ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. ૧ સત્સંગ કરવાની શાસ્ત્રમાં ઘણી ભલામણ કરી છે, કેમકે સત્પુરૂષના સહવાસથી આપણે સુધરીએ છીએ. ૨ ચોપડીએ કરતાં પણ વિશેષ જ્ઞાન સૃષ્ટિ મોઢેલા પદાર્થોને નિહાળવાથી મળે છે. પણ એવા તપાસ કરવાની ટેવ થોડાજ પાડે છે. ૩ આપણા લોકોને ઘણા વખત ગરબો મારવામાં નાતજાતની નિર્રથક વાતો કરવામાં, કે બીજાની કુચલી કરવામાં જાય છે; એથી આપણને કાંઈ લાભ થતો નથી. એના કરતાં કાંઈ જ્ઞાનની કે ઉપયોગી વાતો કરીએ તો કેવું સારું? વાદ વિવાદ કરવા, ભાષણ કરવાં એ

થી, મહાપુરુષોનાં સારાં મતોનું મેહેનત લઈ તમનન કરવાથી, અને સ્વપરીક્ષા કરવાની ટેવ પાડવાથી.

પાઠ ૧૪મો.

૧ જીતેન્દ્રિયપણું.

પ્ર. જીતેન્દ્રિયપણું શાને કહે છે ?

ઉ. વિચાર શક્તિ અને ધર્મશાસ્ત્રે ખાંધેલી હૃદ તોડી મનોવિકાર અને ઇન્દ્રિયભોગની વાસના જ્યારે આગળ ધપવાનું કરે છે, ત્યારે તેમને આગળ વધવા ન દેતાં લગામમાં રાખવાની જે સત્તા તેનું નામ જીતેન્દ્રિયપણું..

પ્ર. આ ધર્મ બળવવાનાં પ્રયોજનરૂ શાં શાં?

ઉ. જેભયમાં આપણે આવી પડવાના તેની ખાતરી, બદ કર્મ તરફ આપણું વલણ હોય તેનું માન, અને આપણા ઉપર જે અનેક મોહજાળ પથરાય છે તેનું જાણપણું, એ ત્રણ છે.

પ્ર. આ ધર્મની કયાં જરૂર છે?

ઉ. ઇન્દ્રિયભોગની વાસના, બીજાઓ તરફના વખાણની મોટી ઇચ્છા, તામસી કે વેર લેવાની લાગણી, અને અદ્વૈતો કે લાભી સ્વભાવ, એ સર્વેને લગામમાં રાખવાની અદર એની જરૂર છે.

પ્ર. જેને ખૂબ વશ રાખવો જોઈએ એવા કયો અવશ્ય આપણા શરીરમાં છે?

પણ વાતચીતના પેટામાં આવી જાય છે. મેહેતાજીઓ સભા સ્થાપી વિદ્યાર્થીને સારૂ ખોલતાં ને ભાષણ કરતાં શીખવે તો તેથી ઘણા લાભ થાય. † મોટા મોટા રૂપિયો ને વિદ્વાનો જેજે મત આપી ગયાછે તેતે મત વિષે વિચાર કરી સારાં નરસાં શોધી કાઢવાં ને સારાંનું ગ્રહણ કરવું. એમ કરવાથી ઘણું લાભ થશે. ૧ ઇન્દ્રિયોને જીતવાપણું, જે ઇન્દ્રિયોને વશ રાખી શકે તેજ મનનું ધાર્મ્ય પાર પાડી સુખી થાય છે. ૨ કારણ કે સાધન.

ઉ. જીભ; કારણ કે એ સૈથી વધારે નિરંકુશ છે.

પ્ર. જીભને સખત લગામની શા માટે જરૂર છે?

ઉ. જીભને અગોચર રીતે કે ખેદરકારપણે વાપરવાથી અગણિત નુકશાન થાય છે એ માટે.

પ્ર. એ નુકશાન ગણાવો બેઠાએ?

ઉ. હરેક દુષ્ટતા બહાર કરનાર એ છે, માણસની આખરનો નાશ કરનાર એ છે, અનેક કુટુંબ કબીલાનો સલાહ સંપ દૂર કરી કલહ કરાવનાર એ છે. ખીજા કોઈપણ હિતિઆરનો ધા રૂઆય, પણ જીભથી પડેલા રૂઆય નહીં. હરેક પ્રકારની ઈજા દૂર થાય, પણ આ હાલકા વગરના નુ-કશાનકારક સાધનથી થએલી ઈજા દૂર થતી નથી. ૧

પ્ર. ખડુ ખોલા સ્વભાવને હૃદમાં રાખવાના સારા ઉ-પાય કયા?

ઉ. ખોલતા મેહેલાં વિચાર કરવો; ને આપણા બલિ ભાઈએને ઈજા કરવાને નહીં. પણ પરમેસ્વરની કીર્તી ગા-વાને જીભ આપેલી છે એ યાદ રાખવું.

પ્ર. જીતેન્દ્રિયપણું એ અગત્યનો ગુણ છે?

ઉ. અગત્યનો છે એમાં શક નથી. એ વગર શ્રેષ્ઠ થવાની આશા ધૂળ મળે છે, અને અધમ પ્રકારનાં કુકર્મ કરાય છે. જે કોઈ આ ધર્મ આચરવામાં કાચો હોય છે તે સદાચરણી કદી થનાર નથી, જનમંડળમાં તે કીમતી મા-ણસ થવાનો નહીં, અને તેના કુટુંબ કબીલામાં પણ તે સુખરૂપ નીવડવાનો નહીં.

પાઠ ૧૪ મો.

મનમારવું (સંયમ).

પ્ર. મન મારવું એટલે શું?

ઉ. આપણું કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ રીતે મોજશોખ^૧ શાયતે^૨ કે આખર^૩ મેળવવાનું મન થતું હોય, અને આપણી સ્થિતિ^૪ અથવા દરજ્જાનો^૫ લાભ આપણા ધર્મથી હલટી રીતે લેવાતો હોય તેની મનને ના પાડવી તેનું નામ મન મારવું અથવા સંયમ. જીતેન્દ્રિયપણા કરતાં ચઢતી જતનો આગુણ છે

પ્ર. ઉપસા સવાલનો આ પૂરો જવાબ છે કે કેમ?

ઉ. ના. નિરપરાધી ધન્દ્રિયભોગની^૬ વાસના, અને નીતિમાન^૭ મોજશોખને પણ તજવાનું આ ગુણ શોખવે છે, કેમકે એમ કરવાથી આપણે આપણા ઉપર પૂર્ણ અખત્યાર મેળવીએ છીએ.

પ્ર. જીતેન્દ્રિયપણું અને સંયમ એમાં શો તફાવત છે?

ઉ. પાપમાં નામે એવા મનાવિકાર અને ધન્દ્રિયભોગની વાસનાને લગામમાં રાખવાનું જે કામ તે જીતેન્દ્રિયપણું; મરંતુ આપણા સુધારે થતો હોય કે આપણી ફરજ^૮ બળ-

૧ ક્રેફ વગેરે વ્યસન કર્તવ્ય વિરુદ્ધ ગણાય. ૨ કોઈની થાપણુ મેળવવી, ચોરી લપાટી કરીને ધનમેળવવું એ પણ કર્તવ્ય વિરુદ્ધ છે. ૩ કોઈના પુસ્તકમાંથી ચોરી કરા ગ્રંથ કર્તાની આખર મેળવવી, પ્રપંચ કરી મોટાઈ મેળવવી એ અકર્તવ્ય કહેવાય. ૪ કોઈ અધિકારી સાથે આપણે બેસતી હોય તે સ્થિતિનો લાભ લઈ આપણે લોકના પૈસા ખાઈ જઈએ કે અધિકારી પાસે અન્યાય કરાવીએ તે. ૫ આપણેજ અધિકારી હોઈએને અધિકારનો લાભ લઈ લાંચ ખાઈએ કે વેઠ કરાવીએ તે.

૬ શરીરે અનર ઝોળીએ, કીમતી કપડાં પહેરીએ, સાડાં સાડાં ખાઈએ વગેરે આપણી પાસે પુરુષણ પૈસા હોય તે ધના ભરેલું તો ના કહેવાય, તોપણ તે ઊડાઉપણું તજવું એ સારી વાત છે. ૭ પોતાને હાથે ગાંધીએ બળવીએ, બદલે ખાઈએ વગેરે નીતિમાન ગમતો છે તે ઉપર પણ અતિ આસક્તી ન રાખવી એનું નામ મન મારવું. ૮ આપણે

જાતી હોય ત્યારે આપણી નિરપરાધી ને વખાણવા ભોગ
વાંછનાઓને પણ કબજે રાખવી તે સંયમ.

પ્ર. આ ગુણ સહેલાઈથી મેળવી શકાય એવો છે?

ઉ. ના. જાથુ અનુભવથી, અને કૃપાળુ પરમેશ્વરની
સહાયતા સાથે આપણા દૃઢ નિયમની^૧ પુષ્કળ મદતથીજ
એ ગુણ મેળવાય છે.

પ્ર. આપણી તુચ્છ વાંછના, અને ધંદ્રિયભોગની વા-
સનાને કબજે રાખવાની શી જરૂર?

ઉ. તુચ્છ વાંછનાને કબજે રાખવાથી આપણને મન
મારવાની ટેવ પડે છે, અને તે વડે આપણી સદ્બુદ્ધિનો આ-
પણે વધારે સારો ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. જે કોઈ તુચ્છ
ભોગના^૨ ગુલામ થઈ જાય છે, તેનાથી આવી પડતી હરકતો
કદી પણ ટાળી શકાતી નથી.

પ્ર. સંયમના ગુણ વગર કોઈને ચાલે ખરૂં?

ઉ. ના. કાં ગરીબ કે તાલેવર, કાં રાજા કે રાંક, કાં
ખાળક, જવાન, કે ઘરફું, સાને ધર્મ પાળવાની જરૂર છે;
કેમકે આ જગતમાં જે કાંઈ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે મેળ-
વવાનો આધાર એના ઉપર છે, અને પરલોકમાં જે અખંડ

જમતા કે ખાજી રમતા હોઈએ તે વખત ગામમાં લાય થાય
તો તે પડચું મૂકીને પણ મદતે જવાની આપણી ફરજ છે.
એજ રીતે આપણે રોજ આઠ કલાક ઊંઘતા હોઈએ પણ
પોતાના સુધારા માટે ઘણા અભ્યાસ કરવાની જરૂર હોય તો
આપણી ઊંઘ ઓછી કરવી જોઈએ. જેની ટેવ પડી હોય છે
તે દૂર કરવી એ ખડું મુશ્કેલ કામ છે^૩ જે દૃઢમનથી તોડ-
વાનો નિયમ રાખે અને તે નિયમને દૃઢતાથી વળગી રહે,
તોજ તે દૂર થાય છે. પાનસોપારી ખાવાની ટેવ પડી હોય તે
પણ એકાએક તથા શકાતી નથી, તો ખીજ ટેવો એકદમ
શી રીતે દૂર કરી શકાય?

૨ ખાજી રમવાના ચડસમાં શેલુગરે અમદાવાદ ખોડું હતું.

સુખ મળવાનું તે એનુંજ ક્ષણ સમજવું.

પાઠ ૧૬ મો.

લૌકિક ધર્મ.

પવિત્ર અથવા દેશ્વર પ્રત્યે ધર્મ.

પ્ર. લૌકિક ધર્મના કેટલા ભાગ પડે?

ઉ. ત્રણ. ૧ પવિત્ર અથવા દેશ્વર પ્રત્યે ધર્મ; ૨ કુટુંબ ધર્મ, એટલે આપણાં સર્ગાવહાલાં પ્રત્યેના ધર્મ; ૩ જાહેર અથવા સાર્વજનિક, એટલે મનુષ્ય માત્ર પ્રત્યેના આપણા ધર્મ.

પ્ર. પરમેશ્વર પ્રત્યે આપણો પ્રથમ ધર્મ કયો?

ઉ. જગતની નીતિનો નિયંતા^૧, અને સર્વ ખનાવની વ્યવસ્થા કરનાર એક દેશ્વર છે એવું જે માનવું તે.

પ્ર. આમ માનવાથી પરમેશ્વર પ્રત્યે આપણા ખીજા કયા ધર્મ સ્વભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉ. જો આપણે પરમેશ્વરને જગતનો કર્તા ને નિયંતા માનીએ તો આપણે જરૂર કરીને તેનો ભય રાખવો, તેના પર ભાવ રાખવો, તેની શ્રદ્ધા અથવા આરથા રાખવી, તેને શરણું રહેવું, તેની ભક્તિ કરવી, અને તેની આજ્ઞા માનવી.

પ્ર. આદિપરગણાવેલા દેશ્વર સંબંધી ધર્મો આપણે અવશ્ય પાળવાને હોય એવો દેશ્વરનો જે હક છે તે શાથી સમજવો?

ઉ. ખનાવેલી^૨ વસ્તુ ઉપર ખનાવનારનો હક છેજ. આપણને દેશ્વરે ખનાવ્યા છે. માટે ખનાવેલા પ્રાણી તરીકે તેના કાયદા પાળવાને તથા તેની મરજી પ્રમાણે વર્તવાને આપણે બંધાએલા છીએ.

પ્ર. આપણે પરમેશ્વર ઉપર ભાવ શા માટે રાખવાને હોય?

૧ નિયમમાં રાખનાર-સત્તા ચલાવનાર. ૨ સુતાર લાકડાનો રમકડાં ખનાવે તેના ઉપર સુતારનો સંબંધી રીતે દાવો છે, તેમ આપણા ઉપર આપણને ખનાવનાર દેશ્વરનો હક છે.

ઉ. તેણે આપણને સરજ્યા, અને જીંદગી આપી, એટલુંજ નહીં પણ આપણા સુખ તથા મોજ શોખ માટે સઘળી જરૂરી વસ્તુઓ તેણે જગતમાં ભરી રાખી છે માટે. બીજી આપણને દિન પ્રતિ દિન ઉછેરનાર પણ એ છે. આપણા ખાસે જે કંઈ છે, અને જે કંઈ આપણે આ ભવને માટે કે આવતા ભવને માટે દેખીએ તે સૌ એની કૃપા ઉપર આધાર રાખે છે:-

પ્ર. પ્રભુનો ભય શા માટે રાખવો?

ઉ. એટલા માટે કે તે સર્વ શક્તિમાન છે. પોતે એવો સારો, ન્યાયી અને પવિત્ર છે કે આપણાં કર્મની વોગ્યતા પ્રમાણે આપણને તે સગ્ન કર્યા વગર રહેવાનો નહીંજ.

પ્ર. પ્રભુની ભક્તિ શા માટે કરવી?

ઉ. દેશ્વર ભજનથી આપણું મન નિર્મળ થાય છે, સુમતિ સુઝે છે, પાપ કર્મથી વેગળાં રહેવાય છે, અને દેશ્વર ભેદી રાજ થાય છે, માટે દરરોજ તેની ભક્તિ કરવાનો સર્વ મનુષ્યે નિયમ બાંધવો જોઈએ.

પાઠ ૧૭ મો.

શિષ્યધર્મ.

પ્ર. *ગુરુ પ્રત્યે આપણા ધર્મ કયો?

ઉ. તેમના હુકમને માન આપવું, તેમની સલાહ શી-ખામણ ઉપર ધ્યાન આપવું, તેમનું માન સન્માન રાખવું, અને તેમનાપર હેત રાખવું.

પ્ર. ગુરુ તરફ આપણે આવી વર્તણૂક રાખવીજ જોઈએ એમ શા માટે?

ઉ. કેમકે તેઓ એક રીતે આપણાં માખાપ હુકમ છે, માટે આપણા ઉપર એવી વર્તણૂક રખાવવાનો તેમનો હક છે એમ સમજવું.

* મેહતાજી—શિક્ષક.

પ્ર. ત્યારે આપણે તેમની સાથે કેવી રીતે વર્તવું કરે?

ઉ. જ્યાં સુધી આપણે તેમના હાર તળે રહીએ ત્યાં સુધી આપણા ખરેખરા માખાપ હેય એવી રીતે તેમને ગણવા.

પ્ર. આપણે તેમનું સન્માન રાખીએ છીએ તે શા-
થી જણાય?

ઉ. તેમના ઉપદેશ ઉપર ધ્યાન આપવાથી, તેમની સા-
થે અદ્વયથી જોલવાથી અને તેમના વિષે વાતચિતપણ મા-
નપૂર્વક કરવાથી. આપણે માટે તેમજોલીધેલી સંભાળ, ને કિ-
કરના બદલામાં આપણાથી ખને તેટલી તેમની સેવા કરવી,
અને આપણા હેતુસ્વી તથા ભલું કરનારા તે છે, એવું આ-
પણા મનમાં હમેશાં રાખી તેમને સંભાળી કરવા.

પ્ર. ગુરૂની આજ્ઞા ન માન્યાથી શું થાય?

ઉ. જેઓ રીસે ભરાય ને આપણને ચલાય નહિ. મરણમાં
આવે તેમ વર્તવાથી આપણે સારું શીખીએ નહિ ને સુખેષ
પામીએ નહિ. ઉદ્ધત થવાની નાનપણમાં ટેવ પડવાથી ને સાર
ન શીખવાથી મોટપણે આપણને ઘણું નુકસાન થાય.

૫૧૪ ૧૮ મો.

કુટુંબ ધર્મ.

પુત્રધર્મ.

પ્ર. પુત્ર તરીકે આપણો મુખ્ય ધર્મ કયો?

ઉ. માખાપ ઉપર હેત રાખવું, તેમને માન આપવું,
અને તેમની આજ્ઞા માનવી.

પ્ર. એને †આવશ્ય ધર્મ શા માટે કહેવો ?

ઉ. એટલા માટે કે આપણી હયાતી તેઓ થકી છે.
જે આરાક આપણે ખાઈએ છીએ, જે કપડાં આપણે પહે-
રીએ છીએ, અને જે કેળવણી આપણે લઈએ છીએ

† અગત્યનો-જરૂરનો.

ને સર્વને માટે આપણે તેમના દેણદાર છીએ. તેમની કાજ-
જીથી આપણે નાનપણમાં ઉછર્યા, અને આપણે કમાતા ધ-
માતા થઈએ ત્યાં સુધી આપણી ખાનપાનાદિ ચીજોનો આ-
ધાર તેમના ઉપર છે.

પ્ર. પુત્રધર્મ શી શી બાબતોથી ઓળખાય?

ઉ. માઆપ ઉપર અતિશે હેત રાખવાથી. તેમના હુકમને
ખડુ માન આપવાથી, તેમની ચાકરી કરવાથી ને સંભાળ
લેવાથી, તેમની ભીડે ભોગપડવાથી, તેમની સાથે તથા તેમના
વિષે માન મરજદાપુર્વક વાતચિત કરવાથી, તેમના સદ્ગુણને
અનુસરીને વર્તવાથી, અને તેમના અવયુણુ તે ઢાંકવાથી.

પ્ર. આ શિવાય પુત્રધર્મ વિષે કંઈ બીજી બાબતો છે?

ઉ. હા. તેમને જેમ અને તેમ ઓછું પજવવું. તેઓ
શીખામણ કે ઠપકો દે તે નરમાશથી તથા ધ્યાન રાખીને
માથે ચઢાવવો, અને તેમના કલ્યાણને માટે ખરા મનથી
ધસ્વરની હમેશાં પ્રાર્થના કરવી.

પ્ર. આપણે આ ધર્મથી છૂટા થઈ શકીએ કે નહિ?

ઉ. કદીયજ નહિ. કોઈ છોકરાના કમ નશીબે તેનાં
માઆપ ભુંડાં હોય તો તેમના કર્તૃકના દાખલા તેણે સંભા-
ળથી તજવા; તથાપિ હરેક રીતે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે
પોતાનો ધર્મ બજાવવા ચુકવું નહિ.

પ્ર. શું પાકી ઉમરના થયા પછી પણ આપણે આ
ધર્મથી નિરદોષપણે છૂટા થઈ ન શકીએ?

ઉ. ના. આપણી મેગે કામ કરવાને અને વિચાર કરવાને
બાવક થયા હોઈએ, તોપણ આપણા માઆપના અનુમતને માન
આપવા આપણે બંધાએલા છીએ. જરૂરને પ્રસંગે હમેશાં તેમની
સલાહ લેવી, અને આપણાં આચરણુ તેમને ગમે એજ આ
સંસારમાં સૈથી સારું કૃત્ય મળ્યું એમ માનવું.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણના શા માટે નીચ ગણાય?

ઉ. કેમકે તે સૃષ્ટીના હરેક નિયમની વિરુદ્ધ છે. એ મ કરવાથી આપણું ધર્માજ્ઞ કૃતમ પદ્ય એ છીએ. જનાવર સરખાં પણ તેના માખાપના કહ્યામાં રહે છે, ને તેમના ઉપર માયા રાખે છે. એમાટે જે આ ધર્મ અજ્ઞવતો નથી તે જંગલમાંના પશુ ને હવામાંના પક્ષી કરતાં પણ હલકી જાતનો ઠરે છે.

પ્ર. લૈકિક ધર્મમાં આને સૈથી મુખ્ય શા માટે ગણાય?

ઉ. કેમકે બીજા કોઈના ઉપકાર તળે આવી શકીએ તે અગતિ આપણા ઉપર આપણા માખાપનો ઉપકાર થાય છે. અને તેમના ઉપકાર સઘળાના કરતાં ચઢતી જાતના હોય છે.

પ્ર. આ ધર્મ અજ્ઞવવાથી શા ફાયદા થાય?

ઉ. કહ્યાગરો છોકરો સઘળે દેકાગે માન પામ્યા વગર રહેતો નથી. તથા તેનું ખોતાનું અંતઃકરણ તેની એવી ચાલ પસંદ કરે છે.

પ્ર. આ ધર્મ અજ્ઞવનાર છોકરાની ચાલ વિશે બીજાને કેવી આશા બંધાય છે?

ઉ. જેણે આ મોટો લૈકિક ધર્મ અજ્ઞવ્યો છે, તે બીજા સગાં સંબંધીઓ સાથે પણ સારી વર્તણુક રાખશે એમ નક્કી થાય છે. એવું કવચિત્તજ અને છે કે પુત્ર ધર્મ નહિ પાળનાર છોકરો ભલો માણસ નીવડે; તેમજ પુત્ર ધર્મ પાળનાર છોકરો ભૂંડો માણસ નીવડે એવું તો જવલ્લેજ અને.

પ્ર. આપણા માખાપના કર રહે ત્યારે આપણું તેમના સાથે કેવી વર્તણુક ચલાવવી?

ઉ. જેટલા અને તેટલા પૈસા તેમને માટે ખર્ચ કરવો અપવા જરૂર પડે તો જાતી મેહેનતવડે તેમને મદત કરવી; તેમની ચાકરીને માટે ખરા ભાવથી તેમની કામમાં હાજર રહેવું. મંદવાડ વખતે દિલાસો દેખ તેઓ શાંતિમાં રહે તેમ

કરવું, અને તેમના દુઃખમાં ભાગીઆ થવું. તેઓ સુખ સાતામાં રહે તેમ કરવામાં કોઈ પણ કામ નીચું કે મહા-ભારત ગણવું નહિ.

પ્ર. છોકરે પુત્રધર્મી થવું જોઈએજ તેને માટે કંઈ ખીજું કારણ તમે આપી શકો છો?

ઉ. પુત્ર કપુત ઉડવાથી માઆપને જે દુઃખ થાય છે તે સપુત ઉડવાથી તેમને ન થાય, માટે તેણે પુત્રધર્મી એટલે સપુત થવું જોઈએ. કૃતદ્ધી અને દુષ્ટ છોકરાથી જેવું દુઃખ ને વિટંભણા માઆપને થાયછે તેવું ખીજા કશાથી થતું નથી. ખીજા હરેક આપત્તિ માણસ ખમી શકેછે, પરંતુ છોકરાં નકારાં ઉઠે તો ઘડપણમાં મહાદુઃખ પામીને તે મરણ પામેછે.

પ્ર. માઆપને આપણે માન આપીએ છીએ એવું શાથી સાબીત થાય?

ઉ. જે કૃત્યથી તેઓ દલગીર થાય અને જેથી તેમની આખરને ગદ્ય લાગે તેવાં કામ હરગીરા* ન કરવાથી.

પ્ર. આ ધર્મ તોડવાથી માઠાં કૃણ શાં નીપજે?

ઉ. ઇશ્વર રહે, મનુષ્ય જાતને આપણું મોં જોવું ગમે નહિ, આપણું અંતઃકરણ આપણને ફોલ્યા કરે, અ-ને મુઆ પછી સજ્જ થશે એવો ભય નિરંતર રહે.

પાઠ ૧૯ મો.

ભાંડુધર્મ.

પ્ર. ભાંડુ પ્રેમ એટલે શું?

ઉ. ભાંડુ ખેન વયે જે હેત પ્રીત રહેવાં જોઈએ તે.

પ્ર. ભાંડુ પ્રેમને ધર્મ શા માટે ગણવો?

ઉ. એટલા માટે કે સદ્ગણાં ભાંડુ એક કુટુંબનાં માણ-

* કદીપણ-ગમે તેમ થાય તોપણ.

સ હોવાથી આખા કુટુંબની સુખસાતાનો આધાર એક બીજાના પરસ્પર હેત વહાલ ઉપર રહેલો છે.

પ્ર. ક્યાં કારણોને લીધે આ ધર્મની વૃદ્ધિ કરતા રહેવી?

ઉ. ૧ છું, ભાઈભાંડુ વચ્ચે જે નિકટનો^૧ સંબંધ છે તે બંધી રહેવા માટે; ૨ છું, માઆપ પ્રત્યે તેમણે જે હેત ને માન રાખ્યાં જોઈએ તેને માટે; ૩ છું, કુસંપથી કુટુંબમાં જે કંઈ કંકાસ ને નુકશાન થાય છે તે ન થવા માટે; ૪ છું, લગ્ન ટંટાને આજીવનાવથી કુટુંબની જે ફજેતી થાય છે તે ન થાય માટે.

પ્ર. આ ધર્મથી શા શા લાભ થાય?

ઉ. કુટુંબમાં સઘળાં વચ્ચે ખનાવ ને માયા હોય તો તે વડે હરેક લૌકિક, નીતિનાં, કે ધાર્મિક કર્તવ્ય સારી રીતે કરી શકાય છે. એથી વિશેષ કરીને કુટુંબના સંસારી લાભ વધે છે, દશ્વરની કૃપા મળે છે, અને લોકો એ વાત પસંદ કરી આપણને માન આપે છે.

પ્ર. આ ધર્મ પાળવાને માટે આપણે શું કરવું જોઈએ?

ઉ. હરેક ખાખતમાં ખનતા સુધી ખમવું^૨ ને માફ કરવું. આપણોજ મરજી પ્રમાણે થાય, ને આપણનેજ સુખ મળે તે તરફ ન જોતાં સામાને સુખ કરવામાં તત્પર રહેવું.

પ્ર. આપણાં સગાંમાં કંઈ ખોડખાંપણ હોયતો તેનું કેમ?

ઉ. તેમના જે દુર્ગુણો દેખીતા હોય તેને માટે આંખ આડા કાન કરવા; અને જે દુર્ગુણ ગુપ્ત હોય તે ઉઘાડા કરવાથી અલગ રહેવું. તેમની બૂલને માટે માયાથી ધીમે રહીને અને છાની રીતે (એકાંતમાં) શીખામણ દેવી, અને

૧ નજીકનો-અડીનો. ૨ ગમ ખાવી-ખીજથી આપણને અચ્ચણ પડે તે વેઠવી. ૩ ખીજાં આપણા વાંકમાં આવે તો માફ કરવું.

આપણા ધર્મ વડે તકરાર પડે નહીં ત્યાં સુધી તે બુદ્ધિવિશેષ
જાત પણ કાઢવી નહીં.

પ્ર. આ કરતાં કંઈ વધારે જોઈએ કે નહીં?

ઉ. છ. આપણે એવી ચાલ ન ચલાવવી કે એવા જોશ
ન જોલવા, કે એવી સ્થિતિ ન ધારણ કરવી કે જેથી ખી-
જાઓને રીસ ચડે. હમેશાં ક્ષમા કરવા તૈયાર રહેવું, અને
શકિત પ્રમાણે ખરા મનથી અને હોંસથી તેમને મદદ ક-
રવી. તેમને જે જોઈએ તે પુરું પાડવા અને તેટલી મહેનત
લેવી, અને જેથી તેમનું સુખ વધે તે કરવા સુકવું નહીં.

પ્ર. આ ધર્મ વિષે જે બાકી રહ્યું હોય તે ઘોડામાં કહો
જોઈએ?

ઉ. આપણે એવું કામ ન કરવું કે જેને અનુસરવાથી
આપણાં ભાઈભાંડુની ખરાબી થાય; વળી તેમને નહારી સ-
લાહ આપીને ખગાડવાં નહીં.

પ્ર. કુટુંબમાં અદેખાઈ વડે શી માહી અસર થાય છે?

ઉ. એ દુર્યુજ જેનામાં હોય, તે ધોતાનાં માખાપને અ-
ન્યાયાં કરે છે, અને ધોતાનાં ભાઈ બેઠેનને તે અગમ-
તો લાગે છે, માટે અદેખાઈનાં તો આવતાંજ પગલાં ટા-
ળવાં જોઈએ.

પ્ર. ભાઈભાંડુ ઉપર હેત વધારતા રહેવાનાં શાં કારણ?

ઉ; જે સલાહસંપ વડે આપણું આખું કુટુંબ જોડાઈ
રહ્યું હોય તે સલાહસંપ ટુટી જાય, તો કુટુંબનાં માણસોના
વિજોગજ પડવાથી આપણને દિલગીરી થવાની. ન છતાં
તકરારો બહી જઈશું, પાછલી તકરાર યાદ આવવાથી સો-

† આપણા ભાઈએ ગેરી કરીને કાંઈ લીધું તે આપણા
જાગુવામાં હોય ને માખાપ પછે તે વખત સાચું જોલવાનો
આપણે ધર્મ છે, માટે જેટલું જાગૃતા હોઈએ તેટલું તેવે
પ્રસંગે કહેવું. * કંટાળીને બૂદ્ધિ થાય કે પરદેશજીવ રહે.

રણુ થશે, અને વખતે એકાંતમાં હોઈશું' ત્યારે એમ લાગશે, કે આપણે ધરસંસાર ખેલેલાં સૈ.થી સુખી હતો, ને હાલ આપણે દુઃખ પામીએ છીએ.

પ્ર. ધરનાં વડીલ માણુસે નાનાં સાથે કેમ ચાલવું?

ઉ. તેમના ઉપર અને તેટલી માયા રાખવી, તેમની નિરપરાધી ગમતો વધારવી. તેમને ભણાવવાં ને સારી સલાહ આપવી, અને હંમેશાં તેમનાં રક્ષક ને માખાપ બનવું હોઈએ તે પ્રમાણે તેમની સાથે વર્તવું.

પ્ર. ધરનાં નાનાં માણુસે વડીલો સાથે કેમ વર્તવું?

ઉ. વડીલોને તેમણે માખાપ જેવાં ગણવાં, માન મરજાદા ને હેતથી તેમની સાથે વર્તવું. તેમની આજ્ઞા પાળવી, અને તેમનાથી બનવું આપણે વધારે ડહાં હોઈએ એમ ઢંખાડી આગળ પડવાનો યત્ન કદી પણ કરવો નહીં.

પાઠ ૨૦ મો.

સ્વામી ધર્મ.*

પ્ર. ચાકરો સાથે આપણે કેમ ચાલવું?

ઉ. તેમની સાથે માયાથી ચાલવું, નરમાયથી ને શાંત્ય રીતે ખેલવું, ચાલના સુધા તેમને વધારે મેહેનત ન આપવી, જરૂર કરતાં વધારે ખે.ને તેમનાપર ન નાખવો. અને યુક્તામગીરીની ખેડી જેમ તેમને આછી દુઃખકારક ભાગે તેમ કરવું.

પ્ર. આને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે ચાકરો છે તે પણ આપણી પેઠે મનુષ્ય જાત છે. તેઓ દેશ્વરની નજરમાં આપણા સરખા-જ છે. આપણાં ઘણાં સુખનો આધાર તેમનાપર છે, અને

* ૧ શેડના ચાકર પ્રત્યે ધર્મ.

તેમની સ્થિતિજ એવી હોયછે, કે જેને માટે આપણને દયા આવે ને વિચાર થાય.

પ્ર. કૃતમતા એ સ્વામીધર્મનો એક ભાગ છે એમ તમે ગણાછો કે?

ઉ. હા, ઉદારદીલના માણસ આ વાત કબુલ કરશે, અને ઉપકારનો ખદલો કમી કર્યાને ખદલે જોઈએ તે કરતાં વધારે આપવા તૈયાર રહેશે.

પ્ર. ચાકરો સાથેની વર્તણુકમાં આપણે શાથી અલગ રહેવું વાર?

ઉ. જાણવા ચાલવામાં આપણે તેમની સાથે હૃદયી જ્ઞાતિ હજી જવું નહિ. આપણે યાદ રાખવું કે તેઓ આપણા ચાકર છે, ભાઈબંધ નથી. આપણે હલકાશ ખતાવીને તેમને તેમની ખરી મરજદાથી ખહાર જવા ન દેવા.

પ્ર. આટલું ખસછે કે કંઈ વધારે કહેવાનું છે?

ઉ. મળેલા હુકમની અવગણના કરવાનું મન થાય એવો લાભ તેમને આપણે કદી આપવો નહિ. આપણે ઘોતે સારાં કામ કરીને તેમને દાખલો આપવો. જ્યારે તેઓ ખોટું કરે ત્યારે માયાથી તેમને દપકો ને શીખામણ દેવાં; અને જ્યારે તેઓ સારું કરે ત્યારે તેમને ઉત્તેજન આપવું. એટલે ખરા મનથી તેમને ઘટિત ખદલો આપવો કે તેમ કરવાનું વચન આપવું.

પ્ર. જુના ને વિસ્વાસુ ચાકર સાથે કેવી વર્તણુક રાખવી?

ઉ. તેની સાથે માનથી ને પ્યારથી વર્તવું. આપણા ગજા પ્રમાણે તેને સુખ મળે તેમ કરવું, અને આપણે પડે તેની ખરદાશ લેવા ચુકવું નહિ, કેમકે એવું કરવાથી તે અત્યંત ખુશી થશે.

૧ ચાકરે શેઠ ઉપર જે ઉપકાર કર્યો હોય તેનો શેઠે ખદલો નાળવો,

પ્ર. એમ કેમ?

ઉ. કેમકે તે આપણા ખાપના વારાનું એક ધરનું માણસ છે તેની લાંબી ને નિમકહલાલ ચાકરીનો વિચાર થતાં આપણાં માખાપ વિષે, ભાઈચારાના સંબંધમાં થએલી ગમત વિષે, અને પેટેલાં મળેલા કુટુંબ-સુખ વિષે વિચાર આવે છે. એમાંનાં ઘણાં *સુખ પેદા કરનાર કે વધારનાર એ વસા એ ચાકર હશે.

પાઠ ૨૧ મો.

સાર્વજનિક ધર્મ.

આમામાં રહેવું.

પ્ર. સંબંધવાળી? સાર્વજનિક આમામાં રહેવું એટલે શું?

ઉ. રવાભાવિક એટલે માખાપની સત્તાને તાબે રહેવું. બીજને મળેલી એટલે વાલી? અથવા રક્ષકની અને શિક્ષકની સત્તાને તાબે રહેવું, અને રાજ સત્તા એટલે દેશના કાયદાની તથા રાજની સત્તાને તાબે રહેવું.

પ્ર. છોકરાંએ માખાપના કહ્યામાં શા માટે રહેવું?

ઉ. કેમકે છોકરાંને પોતાની મિલકત પ્રમાણે ગણવાનો માખાપનો હક છે.

પ્ર. છોકરાંએ રક્ષકના ને શિક્ષકના કહ્યામાં શા માટે રહેવું?

ઉ. છોકરાંનાં ખરાં માખાપને હેઠાણુ તેઓ હોવાથી માખાપની સત્તા તેમને મળેલી છે; માટેજ તેમને ધર્મનાં માખાપ

* ધરડા ચાકર આપણે બાળક હતા ત્યારે આપણને ર-માડતા, જીવની પેટે સાચવતા, અને આપણને સુખ મળે તેમ કરતા, માટે તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં આપણે તેનો ખર્ચો વાળવો જોઈએ. ૧ જેની સાથે કંઈ પણ સંબંધલગવાડ છે તે. ૨ માખાપ મરી ગયા પછી તેમને હેઠાણુ છોકરાંનું જે રક્ષણ કરવું હોય તે.

કરે છે. આ કારણથી તથા હકમની અવગત કરતાં કેળવણીનું કામ ચાલી શકે નહીં, માટે તેમની સત્તામાં રહેવાની જરૂર છે.

પ્ર. આ કહેવું (કેળવણીનું કામ ચાલી ન શકે તે કહેવું) કેમ સાબીત થાય?

ઉ. ખંદાખસ્ત. યુગલ, અને ખરી વ્યવસ્થા એ કેળવણીના કામમાં પેહેલાં જરૂરનાં છે. જ્યાં એ ન હોય ત્યાં વિદ્યાભ્યાસનો અંત આવે છે, વખત અને હુદ્દિ નકામાં બપરાય છે, અને માત્ર ખરાબ લઢણોનો સંચય થાય છે.

પ્ર. તાબેદારીની ખાખતમાં શિક્ષકનો ખીજ કોઈ રીતે હક નથી?

ઉ. છે. એક ફરજની જોડે ખીજ આવે છેજ. આપણી કૃત્તમતા ઉપર તેનો મોગે હક છે; અને કૃત્તમતા હોય ત્યાં તાબેદારી આપો આપ ચાલી આવે છે.

પ્ર. કેશ ૧ કાયદા આપણે શા માટે પાળવા?

ઉ. એટલા માટે કે ધર્મશાસ્ત્રમાં કાયદા પાળવાનું કહ્યું છે; આપણી કારણ શક્તિ પણ તે પાળવાનું સાફ કહે છે; અને આપણા પોતાના લાભની ખાતર પણ તે પાળવાની ઘણી જરૂર છે. માટે જે કોઈ સ્વદેશના કાયદા તોડે છે, અને ધર્મથી* વિરૂધ્ધ ચાલે છે (અથવા તેનું ખંડન કરે છે) તેને ખરાબ સ્વદેશી, અને પોતાના પગપરજ કુહાડી મારનાર સમજવો.

પ્ર. તાબેદારો એટલાજ કારણથી માનવાની છે?

ઉ. ના. તેને માટે ખીજાં ઘણાં કારણ છે. કાયદા સૌના લાભને માટે ખનાવેલા હોય છે; અને જુદી જુદી જાતોને ભેગી રાખનાર ખરું પૂજાવો તો એ કાયદાજ છે. જેમ શરીરને માટે અન્ન છે, તેમ પ્રજાને માટે કાયદા છે; એટલે જીંદગી, તંતવરસતી, રક્ષાણુ, ને આરામચેન પ્રજા મા-

† માલ—વેવ—વલણ. * ધર્મશાસ્ત્ર અથવા જે ધર્મ જાળવામાં આવતો હોય તે.

તને એનાથી છે.

પ્ર. આ ધર્મના લાભમાં ખોટું કંઈ કારણ તમે આપી શકશો?

ઉ. સઘળા દેશોમાં ને બધા બુગોમાં સૈંથીથી સારા ને શ્રેષ્ઠ માણસોએ કાયદા બાંધેલા હોય છે. બનાવનારની ખુદ્દિ ને લાયકો વિષે, સેકડો વર્ષથી તેમને લોકોએ ચિંતારેલા છે તે વિષે, અને તેમનો લાભ જે આપણે લેતા આન્યા છીએ તે વિષે વિચાર કરના તો એમજ નક્કી થાય કે તેમને સંભાળવા, માન આપવું, ને પાળવા.

પ્ર- ત્યારે આ ધર્મ જે તોડે તેને શું કળ મળે?

ઉ. વિકાર, ગેરઆખર, ને સજા.

પ્ર. રાજાના હુકમ થા માટે માનવો?

ઉ. કારણ કે કાયદાનો તે રક્ષક છે, અને જે રાજામાં આપણે ઉર્ધ્વા ને આપણું રક્ષણ થયું તે રાજાનો તે ઉપરી છે.

પ્ર. પ્રજાની તાબેદારી કેવી રીતે માનવી?

ઉ. જે સભ્યતા માન ને મ્યાર આપણે આપણાં ખરા માખાપ પ્રત્યે રાખીએ તે રદ્યતના પિતા તરીકે આપણે રાજા પ્રત્યે રાખવાં જોઈએ; કાયદાના ઉપરી તરીકે આપણે તેની આજ્ઞામાં ને તાબેદારીમાં રહેવું જોઈએ; અને પરમેશ્વરે તેને આપણા ઉપર રાજ કરવા મુકેલા છે, માટે રાજભક્તિ ને નિમકહલાલી આપણે તેની સાથે રાખવાં જોઈએ.

પાઠ ૨૨ મો.

સ્વદેશ હિતેચ્છા (દેશાભિમાન)

પ્ર. સ્વદેશહિતેચ્છા એટલે શું?

૧ જેમકે આપણા મૂળ કાયદા મનુએ બાંધ્યા તે સેકડો વર્ષથી ચાલે છે. ઉઝાંછળા ને અશુભમનુ લોકો મહા પાંડિતોએ બાંધેલા ધારાવિચાર કર્યા બગર હસી કાઢે છે, પણ એ બહુ ખોટું છે. રસ + દેશ + હિત + હિત + હિત. પોતાના દેશનું

ઉ. આપણા દેશ ઉપરનો પ્રેમ-એટલે દેશની જામિ, રથાનકો, કાયદા, અને આપણી પેઠે જેમને સ્વદેશે જન્મ આપ્યો હોય તે સઘળા ઉપર પ્રેમ રાખવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ ન પળાય તો શું સમજવું?

ઉ. એ ધર્મ ન પાળનારનું હૃદય દમ વગરનું ને રૂ-તમ્મણે એમ સમજવું. આ ધર્મ સઘળે ઉઠેકાણે એટલો શિવકાર્યમાં આવ્યો છે, કે ઓળ હરેક યુનાને માટે કોઈ માફ કરનાર મળે. પણ જે કોઈ પોતાના દેશને માટે બે દરકાર રહે છે તેનો સૌ ધિક્કાર ને તિરસ્કાર કરે છે.

પ્ર. દેશાભિમાન રામાં રહેલો છે?

ઉ. આપણા દેશના કાયદા દૃઢપણે પાળવામાં, તેનાં સ્થાનકોને આશરે આપવામાં, દેશીભાઈઓને તથા દેશાભિમાનીઓને મદત કરવામાં, અને આપણા પોતાના કલ્યાણને સુખસાના કરનાં દેશ કલ્યાણને વધારે પરાંદ કરવામાં.

પ્ર. એનાં કેટલાંક ફળ ગળી બનાવો બેઠાએ?

ઉ. આપણી જમીન ૪ ખેડાય છે તે દેશાભિમાનને લીધે; એકુતને મેકેનતને જાણી રાખનાર, અને વિપત્તિની અંદર પણ સ્વયંભિની સાથે બેઠી રાખનાર દેશાભિમાન છે; રાજકારભારીઓને તેમની જાંજળમાં રોકે આપનાર એ

કલ્યાણ કરવાની દૃષ્ટિ. ૧ ધર્મોના, વિદ્યાનાં, સુધારાનાં વગેરે; જેમ કે ધર્મશાળા, દેવરથાન, સદાજીવ, નિશાળો, પુસ્તકશાળા, દવાખાનાં, હુન્નરશાળાઓ વગેરે. ૨ નિમક હરામ. ૩ વિશેષ કરીને વિલાયત વગેરે સુધરેલા દેશોમાં.

૪ એકુતો અને સઘળા લોકો આછું પાતળું મળે તોય પોતાના દેશ તથા વિદેશમાં ઘણું કરીને જઈ રહેતા નવો, અને પોતાનું કામ હોંસથી કર્યે જાય છે તેનું એક કારણ સ્વદેશ પ્રીતિ છે. પરદેશમાં ગએલા પણ પોતાના અસલ દેશને યાદે છે, અને ત્યાં આવવાનું મન કરે છે.

છે; ધર્મના ઉપદેશકોને નિરાશા વખતે આશરો આપનાર એ છે; લગાયક સિપાઈઓને તથા ખલાશીઓને ભય રહિત ને મરણીઆ કરનાર એ છે; અને સ્વાભાવિક રીતે કે દુશ્વરથી મળેલી રિથિતિમાં દરેક માણસ દૃઢ રહે છે તે દેશાભિમાનથીજ.

પ્ર. શા વિચારથી આપણા દેશ પર પ્રીતિ રાખવાનું આપણને મન થાય છે?

ઉ. એ ભૂમિએ આપણને જન્મ આપ્યો, એમાંજ આપણે ઉદયો ને કેળવણી પામ્યા, આપણા માઆપણું તે રહેલાજ, ને આપણા ખચપણનું તે ધર છે. આપણા વડોવાની મરાજ ભૂમિ એ છે, અને આપણા દુશ્વરનું મંદીર પણ એજ છે.

પાઠ ૨૩ મો.

કૃતગતા.

પ્ર. કૃતગતા^૧ એટલે શું?

ઉ. મળેલા લાભને માટે ઉપકાર માનવાની વૃત્તિ. અને એ લાભ આપનારનો આપણાથી અને તેમ સારી રીતે બદલો વાળવાની દૃઢતા.

પ્ર. કૃતગતાને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે એથી ન્યાય અને ખરાપણાની સમજ આપણામાં છે એમ માલમ પડે છે. અને આપણી માયાળુ^૨ વૃત્તિઓને ઉત્તેજન મળે છે.

પ્ર. કૃતગતાને આપણે જેમ ધર્મમાં ગણીએ છીએ તેવી રીતે તે માયાળુ મનોવૃત્તિમાં ગણી શકાય કે નહીં?

ઉ. હા, ગણી શકાય. કૃતગતા જેનામાં ન હોય તે માણસ એવો સ્વભાવ^૩ વિરુદ્ધ ને નીચ ગણવામાં આવે છે

૧ કષ્ટતર ને કીડીના પાદની છોકરાંને યાદ દેવાવડી.
૨ દયા ખ્યાર વગેરે માયાળુ વૃત્તિઓ કહેવાય છે. ૩ જન

કે એવા કૃતમ્ની માણસથી પણ “હું કૃતમ નથી” એમ ચાર માણસમાં કદી કહી શકાશે નહીં.

પ્ર. ખોળ ખધા ધર્મમાં ને કૃતમતામાં શો ફેર છે?

ઉ. ખોળ ખધા ધર્મ પાળવામાં ચોરી કે ઘણી મુશ્કેલી કે દુઃખદાયક અટકાવ નડે છે, પણ કૃતમતાના આચરણમાં એવું કંઈ હોતું નથી. કૃતમતા જાણવામાં ને પાળવામાં મીઠાશ ને સંતાષે રહેલાં છે.

પ્ર. કૃતમ માણસમાં ખોલીવા જેવું શું છે?

ઉ. તેનામાં ધર્મની અને નીતિની લાગણી ખિલકુલ હોતી નથી. જગત્કર્તાની તાબેદારીના ને સેવા આકરોના પાયે તેણે આપણા ઉપર કરેલા ઉપકાર છે. એ માટે જે માણસ કૃતમ થાય છે તે તેના પરમેશ્વરને તળે છે; સઘળી સારી વસ્તુના આપનાર ઉદાર દેશ્વરને તે જીલમગાર ગણે છે અને તેને ધિક્કારે છે.

પ્ર. એમ કેમ?

ઉ. કેમ કે જે જે લાભ મળે તેને લાભ ગણવામાં ન આવે અને તેથી આપણામાં કૃતમ લાગણી ઉત્પન્ન ન થાય, તો આપણો નજર તે (લાભ) નુકસાન અને પાડકારી બોલે થઈ પડે છે: આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારને આપણે દુશ્મન અને ધિક્કારવા બેગ વસ્તુ ગણીએ છીએ.

પ્ર. આપણી કૃતમતા સૌથી સારી રીતે કેમ ખતાવી શકાય?

ઉ. આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારની જેવી ઈચ્છા જણાય તે પ્રમાણે નિમકહજાલીથી ચાલવું, તેની આજ્ઞા ખરાબર માનવી, અને તેનું સન્માન રાખવું. સન્માન રાખવાથી તેના જીલને માટે ખરા મનથી પ્રાર્થના કરવાનું, તેની સેવા કર-

સ્વભાવ કૃતમ હાય છે, માટે કૃતમ્નીન સ્વભાવ વિરુદ્ધ = અ-સ્વભાવિક કહીએ તો ચાલ (મૈરંગજેખ સરખો.)

જાનું, તેની ચાલચલકત અને માલમિલકત ઉપર થતા હુમ-
લાથી બચાવ કરવાનું વલણ થશે, એટલે ઉપકારનો ખદ્દો
સારી રીતે વાળી શકાય.

પાઠ ૨૪ મો.

સભ્યતા.

પ્ર. 'સભ્યતા' એટલે શું?

ઉ. બીજા સાથે માયા મમતા ને સહકારથી વર્તવું,
એટલે આપણા સમાગમમાં તેઓને સુખ એવે લાગે. આ-
પણ પોતાના કરતાં તેમને વધારે માનવંતા ગણવા, અને
તેમને માટે વધારે કાળજી રાખવી.

પ્ર. આ સદાચરણને મહત્વ શાથી મળેછે?

ઉ. મન મારવાના યુગ્મથી. બીજાના સુખને માટે આ-
પણી પોતાની ધમ્મજા છોડી દેવી. આ કારણથીજ એને
દેદાર સદ્ગુણ કહેછે.

પ્ર. એથી શાં ફળ થાયછે?

ઉ. એથી લોક આપણા વિષે સારો વિચાર ખાંધેછે,
અને તેઓ આપણું વિશેષ માન રાખેછે. એથી સંસાર
સુખરૂપ થાયછે. સારો સ્વભાવ રાખવાથી, અને જૂદા જૂદા
પક્ષમાં મિત્રાચારી વધારવાથી નીતિધર્મને પુજી મળે છે,
તથા નાતબંધના લોકને લાભ થાયછે.

પ્ર. શું વિવેક એકલો આચરણમાંજ રહેલો છે?

ઉ. ના, આપણી †ખોલજ પણ સભ્ય જોઈએ; એટલે
અસભ્ય, કશાભીતાં, જડસાં, કે અપ્રીતિ ભરેલાં વેણ સં-
ભાળથી તજવાં.

૧ વિવેક-આ વિષેના ચોથીઓપડીમાં પાઠ છે તે ઉપર
છોકરાંનું ધ્યાન ખેંચવું. † પોપટનાં ખેંચ્યાં વિષેના પાઠજીઓ.

પાઠ ૨૫ મો.

પરોપકાર ખુદ્ધિ.

પ્ર. પરોપકાર ખુદ્ધિ એટલે શું?

ઉ. માણસ જાતનું સારું કરવાની લાગણીને તથા તેમનાં સુખ વધારવાની ને હાજતો દૂર કરવાની એક સ-
સરખી તિવ્ર દમ્બને પરોપકાર ખુદ્ધિ કહે છે.

પ્ર. દયા અને પરોપકાર એકજ છે કે કેમ?

ઉ. કેવળ એકજ છે એમ નહિ. દયાનો ખાણો અર્થ લઈએ તો તેમાં પરોપકારની સાથે આપણાં લક્ષણને પ-
રિપૂર્ણ કરનાર હરેક સદ્ગુણ આવી જાય. તેના દુષ્ટા અર્થ લઈએ તો તે પરોપકાર એટલે ગરીબની તંગીઓ દૂર કરવામાં આપણી પાસે જે હોય તેના કેટલાક ભાગ મોકળે હાથે વાપરવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ ખજાનવાનાં કે પ્રયોજન કીયાં કીયાં?

ઉ. મુખ્ય એ કે પરમેશ્વર આપણું ભણું કરનાર છે તેની ભારે સમજ; અને ખીજું એ કે આપણે સૌ તેનાં ખનાવેલાં માણી છીએ એ યાદ રાખવું. આપણે સર્વેને સ-
રખી તંગીઓ ને ખપ પડે છે, અને મદતને માટે સર્વેને એક ખીજની જરૂર પડે છે.

પ્ર. શું પરોપકાર કરણીમાંજ રહેલો છે?

ઉ. ના. વિચાર ઉપર પણ તેની જખરી સત્તા છે. ખી-
જનાં કામ ખોટાં છે એવું પરોપકારખુદ્ધિવાળો માણસ મ-
નમાં આવવા દેતો નથી. તો પછી તે લોકોએ પોતાનાં કામ
ખોટા હોયથી કયાં છે તેનો વિચાર તો એના મનમાં કયાં-
થીજ આવે? હરકોઈએ પરોપકાર વગેરે કરેલાં કામ સારા
હોયથીજ કયાં હશે એવો સવળો અર્થ તે લે છે. તેના મન

૧ ગરજ મટાડવી અથવા જરૂરીઆત પૂરી પાડવી. ૨ ઓ-
છી ન થાય એવી અખંડ. ૩ કારણ.

ને યોદ્ધાં ભાગે એવી જીતિ તે રાખતો નથી, અને કદી ભાગે તો તે હથેમાં ગણીને મનમાંથી કાઢી નાંખે છે.

પ્ર. જગતમાં પરોપકાર છુદ્ધિનો ગુણ કેવો ગણાય ?

ઉ. સારા. એવા સદ્ગુણ યોડાજ છે કે જેમને લોકો પરોપકાર જેટલા ચાહતા હોય, માટે સંભાળ રાખવી કે આપણી પરોપકારજીવિ પોતાને ઉંચરયાનેજ જળવાઈ રહે.

પ્ર. પરોપકારનું મૂળ શેમાં છે?

ઉ. પરમેશ્વર ઉપરના ભાવમાં; કેમકે માણસો ઉપરની સદ્ભાવના ત્યાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્ર. આપણે ધણા લોકથી ઠગાઈએ છીએ, અને ગુણ ધણવાડે અવગુણ કરનારા આપણને મળે છે, તેથી શું આપણે આ ધર્મ છોડી દઈએ તો નિર્દોષ થઈએ કે ?

ઉ. કદી નહિ. જ્યાં સુધી સંસારનો સંબંધ ન્તરી છે, અથવા જગતમાં દરિદ્રતા ને જીલમ ચાલુ છે, ત્યાંસુધી આ ધર્મ પાળવોજ જોઈએ. આ દુરજ આપણે દેશ્વરને અદા કરવાની છે. આપણને ખદલો આપવો એકલા તેનાજ હાથમાં છે, અને જ્યાં સુધી તે આપણને ખંધનમાંથી ફૂટા કરે નહિ, ત્યાં સુધી પરોપકાર કરવા આપણે બંધાએલા છીએ.

પાઠ ૨૬ મો.

નિષ્કપટ (સત્યશીલતા.)

પ્ર. નિષ્કપટ એટલે શું?

ઉ. પ્રમાણિકપણે ને ચોખવટથી ચાલવું. દરેક જાતની ઠગાઈ અને દોંગને ધિક્કારવાં.

પ્ર. નિષ્કપટને સદ્ગુણ શા માટે કહે છે?

ઉ. કેમકે *જનમંડળના પ્રથક આદમીના ભલાને

*માણસ સમથ; અને પ્રથક એટલે દરેક માણસ. આ વિષય સીખવતાં જીઠ વિષેનો પાઠ ઉપયોગમાં લેવો.

માટે એની જરૂર છે.

પ્ર. જુઠને તમે કેવો ગણો છો?

ઉ. સઘળા હુર્જીશામાં તેને નીચ ને અધમ ગણીએ છીએ. ઇશ્વરની નજરમાં તે સૌથી વધારે ધિક્કારવા જોઈએ છે. એથી બીકણો ને સ્વાર્થી સ્વભાવ માલમ પડે છે; અને હરેક હુર્જી એમાંથી પેદા થાય છે.

પ્ર. એક મહાપંડિતને કોઈએ પૂછ્યું કે જુઠું ખોલવાથી માણસને શું ફળ મળે છે, ત્યારે તેણે કેવો જવાબ આપ્યો?

ઉ. “સારું ખોલે તો પણ કોઈ માને નહિ”, એ ફળ તેને મળે છે.

પ્ર. ખરી અથવા સ્પષ્ટ જુઠથીજ માત્ર અલગ રહેવાનું છે?

ઉ. ના, હરેક જાતની છેતરપંડી, પછી ઇશારાથી, વાણીથી, કે આચરણથી થતી હોય તેનાથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ. દ્વીઅર્થી ખોલવાથી, જે કહી સંભળાવતા હોઈએ તેમાં ખરી મશાલો ભેળવવાથી, કે એમાં જરા પણ છાંટ મારવાથી આપણાં લક્ષણને અનીતિનો ઝાઘ લાગે છે.

પ્ર. નિષ્કપટથી શા શા લાભ થાય છે?

ઉ. જે ખુલા દીલનો નિષ્કપટી હોય છે, અને જેને પોતાની રહેણી કરણીમાં કંઈ છુપાવવા જેવું હોતું નથી, ને પાપકર્મોથી લલચાતો નથી, અને લોકમાં પોતાની ઉંચી શ્રેયતા જાળવી શકે છે, તેને સઘળા માન આપે છે. તે ખૂણે ખોચરે પડી રહેનારે હશે, તો પણ તે સ્વતંત્ર, નિર્ભય, અને મહાન રહે છે.

પ્ર. એથી સામાને શા શા લાભ થાય?

ઉ. મિત્રાચારો ભરેલા અને વિશ્વાસુ વ્યવહારનું સુખ મળે છે. એથી સાર્વજનિક કામને આશરો મળે છે,

અને તેને નભાવી શકાય છે.

પ્ર. માયવટ જાળવવામાં કયો સાધારણ દુર્ગુણ તજવા જોઈએ ?

ઉ. જુઠાં વખાણ કરવાની ટેવ તજવી જોઈએ. આ દુર્ગુણને સારીપેઠે ધિક્કારવો જોઈએ, કેમકે એથી ખીજાં છેતરાયછે; અને તેમની સ્વપ્રીતિ^૧ તથા ખોટો ખડાઈ સાંજાળવાની હોંસને એથી પુઝટી મળેછે; તેમજ આપણું પોતે આપણી ભૂલો ને ખોડ ખાપણુ વિષે ખરેખર^૨ લોકોથી જાણી શકતા નથી, સખખ તે સુધારવાનો આપણને લાગ મળતો નથી.

પ્ર. સત્યશીલતા જાળવવાના ઉપાય કીયા કીયા ?

ઉ. ખોલતા પેહેલાં વિચાર કરવો; ખીજા ઉપરનાં હૃદયી જ્યાદે ચાહના કે કંટાળાને કબજામાં રાખવાં; આપણી તર્ક શક્તિને લગામમાં રાખવી; જે રૂઝવણી સુખ્ય કરીને આપણને લાગુ પડતું હોય, અથવા જે ખીજાને લાગુ પડતું હોય, તે કહેતાં ખૂબ સંભાળ રાખવી.

ખાઠ ૨૭ મો.

નમ્રતા (સૌમ્યતા.)

પ્ર. નમ્રતા એટલે શું?

ઉ. જેની સાથે આપણો કોઈપણ તરેહનો સંબંધ હોય, અથવા જેના ઉપર આપણો અધિકાર હોય, તેની સાથે જોલવા ચાલવામાં મીઠાશ રાખવી તે.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે કહે છે?

ઉ. કેમકે એથી લોકોના સુખમાં તથા વખતે માલમાં પણ ધણો વધારો થાય છે, અને પાપ કરવાની ધણી લાલસો એથી તજાય છે.

૧ પોતા વિષે પ્રેમ. ૨ કહેણ-કહેવાનું.

પ્ર. ખરી નરમાશથી શા શા લાભ થાય?

ઉ. મહાકવિ (શેકસપીઅર) કહે છે કે “એ બેવડી રીતે લાભકારી છે; એટલે જે માણસ નરમાશ વાપરે છે તે સર્વનો પ્યાર મેળવે છે, અને જેમની સાથે તે નરમાશ રાખે છે તેમને પોતાની દુઃખદાયક અવસ્થા ને ધંધા પણ મીઠાં થઈ પડે છે.”

પ્ર. સુખીરૂપી પુસ્તકમાંથી આ સદ્ગુણ સંબંધી કાંઈ શીખામણ મળી શકે કે નહિ?

ઉ. હા, મળી શકે છે. સઘળા સરજેલા પદાર્થોમાં નરમાશ રહેલી છે, અને તેથી માલમ પડી આવે છે જે તે નો કર્તા પણ નમ્રતા ને માયાથી ભરેલો છે. સાંજે પડતી ઝાકળ, સવારે આવતી પવનની લહેરો, શ્રાવણના ધીમાં સરવડાં, ભાદરવાનો મંદ ઝરમર કરતો મેઢુલો, અસ્ત થતા સૂર્યના કીર્ણો, અને રાતે સાંભળાતો મંદ શાંત અવાજ એ સર્વે તેના ખનાવનારનું નમ્રપણું ખતાવે છે. આ સઘળા ખનાવ નિરંતર ને સઘળે દેકાણે જોવામાં આવે છે. પવનના સુસવાટ, અને વર્ષાદની ભયંકર ગર્જના તો કવિતજ સાંભળીએ છીએ!

પ્ર. આ ગુણ શું ઉપલા ડોળવાળો ધર્મ છે?

ઉ. ના. એની મતલબ ખીજતને આંજવા કરતાં ખુશી કરવાની છે. એનો વિશેષ ગુણ એ છે કે જ્યાં ઉપરીપણું હાથ નીચેનાં માણસોને સખતાઈ ભરેલું લાગતું હોય ત્યાં તે ઢાંકવું.

પ્ર. આની સાથે નજીકનો સંબંધ રાખનાર માયાજી સદ્ગુણ ખીજ કયા કયા આવે છે?

ઉ. એથી આપણા જાતિભાઈએની દિલગીરીમાં આ

પણ ભાગ લેતા થઈએ છીએ, અને તેમની ખોડ ખાંપણ ને માટે સખતાઈ રાખતા નથી. એમના ઉપર ઉપકાર કરીએ તે એ સ્વભાવથી તેઓ ખમણા ખુશી થઈને કબુલ કરે છે. ઉપકારના ખોળનો સખત ભાર પણ એથી લાભતો નથી. ઉતાવળમાં અમર્યાદ ખોલતાં વેણ એથી અટકે છે. ગુરસામાં અંત્ર ચઢી હોય તે નરમ પડે છે. નમ્રપણું એ શાંતિનો સાથી અને તેને વધારનાર છે.

પ્ર. કયા કયા હુકમ અને અણુગમતા હુકુમોનો એ સામાવાળીઓ છે?

ઉ. અહંકારનો અને ધોતાની મરજી પ્રમાણે કરવાની હડીલાઈનો તે સામાવાળીઓ છે. ખીજને હુઃખ દેવાના વલણની, અને તેમને માફ ન કરવાની ખામીની તે વિરુદ્ધ છે. નિર્દય સ્વભાવની અને ખીજ વિષે મત ખાંધવામાં સખતાઈની તે સામે છે.

પ્ર. ખીજ કરતાં આ સદ્ગુણમાં વિશેષ લાભ કયો છે?

ઉ. દેશકલ્યાણનાં, દેશસુધારાનાં, શૂરવીરપણાનાં, કે મન મારવાનાં મહત્કાર્યો કરવાની જોગવાઈ કવચિતજ મળે છે, પરંતુ નમ્રપણાનું કામ નિરંતર પડે છે, અને તે આચરવાનાં સાધન હંમેશાં આપણી નજીકજ હોય છે. મહાન થવાની શક્તિ યોગમાંજ છે, પરંતુ નમ્ર થવાની તો સઘળામાં છે. સંસારમાં લોકોની આપદઓ ઘોરાકજ દૂર કરી શકે, પરંતુ સઘળા તેવી આપદઓને હલકી (ઓછી) કરી શકે. ઘણા જણ આખી પ્રજા ઉપર અમલ મેળવી તેમનાં સુખદુઃખ ફેરવી શકતા નથી, પરંતુ હરેક જણ કોઈ અભાગીઆ માણસની હાલત સુધારી શકે, કે તેની આપદ ઓછી કરી શકે.

પ્ર. આ ગુણ શું આપણા મનુષ્યભાવનો પ્રત્યેક

આચરવાનો છે?

ઉ. ના, પશુઓ અને જેમાં જીવ છે તે સર્વે પ્રત્યે આચરવો. દોર ઉપર માયા રાખવી એ દયાળુ સ્વભાવની નિશાની છે. જે પોતાનાં દોર ઉપર ધાતકીપાણું ચુબરે છે, તેનામાં સદગુણ ને ન્યાયી સ્વભાવ ખતાવનાર ઉમદા ગુણો ની ખામી છે એમ સમજવું.

પાકું ૨૮ મો.

ચોખવટ (પ્રમાણિકપણું.)

પ્ર. ચોખવટ એટલે શું?

ઉ. પારકી મિલકત તરફ વાજખી ને પ્રમાણિક નહરે જોવું; અને પોતાના કામકાજમાં હલકા ને રવાર્થી ક્ષાટ ધડવાથી દૂર રહેવું તે.

પ્ર. એ ધર્મ શા માટે કહેવાય?

ઉ. એટલા માટે કે એ વગર સંસાર અભવરથામાં આવી પડે, વેપાર રોજગાર ખંધ પડે, અને સુધરેલા પ્રદેશ પણ ચોર અને ખુનીઓનું રહેઠાણ થઈ પડે.

પ્ર. આ ધર્મનું શી રીતે ઉલંઘન થાય?

ઉ. ઉઘાડી હુટકાટ જેવા જીલમથીજ એનું ઉલંઘન થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ દરેક જાતની ઠગાઈ અને છેતરપંડીથી પણ તેનું ઉલંઘન થાય છે. વાળી ન થકીએ એવું દેવું કરવાથી, આપણા નોકર ચાકરની વાજખી રાજમાં કે સરકારી નોકરીના પગારમાં જીલથાપ દેવાથી, પાછું ન આપવાને ધરાદેઉછીનું લાવવાથી, અને વેપારીના માલ ઓછે મગાવી લેવાનો ચત્તન કરવાથી પ્રમાણિકપણનું ઉલંઘન થાય છે.

પ્ર. એનું ઉલંઘન શા શા કારણથી થાય છે?

ઉ. અતિ લાભી સ્વભાવ, હડાઉપણું, સ્વછંદ, એદી-
પણું, અને સુધર્મી વગરની સમજશક્તિ, એ કારણોથી.

પ્ર. અપ્રમાણિકપણાથી અલગ રહેવાના શા શા ઉપાય?

ઉ. ખીન્નનાં ચઢીઆતાં સુખ સંપત તરફ અદૃષ્ટાઈ
કર્તા સિવાય જોવાની ટેવ પાડવી, આપણી આશા તૃપ્તિનાં
આપણાં સાધનોની હદ ખદાર જતી અટકાવવી, આપણા
ધંધા રાજગારમાં મેહેનતથી મગ્યા રહેવું, અને એ દુર્ગુણ
અધમ ને નીચછે એવું આપણા મનમાં નિરંતર સમજાવવું.

પ્ર. પ્રમાણિક માણસનાં મનપર સૌથી વધારે દુઃખ
શાયક બોલે કયો છે?

ઉ. વાજખી દેવું વાળવાની પોતામાં તાકાત નથી એ
જાણવું તે. એ માટે, કોઈવાર કરજની આપદામાં આવી
પડવાની કમખખતી ન લાગે એને લાટે લાંબી નજરથી ને
સંયમથી સારોપેઈ મેહેનત કરવી.

પ્ર. ઉધાર ઉછીનું કરવાની ટેવ સારી છે?

ઉ. ના, આપણા મોજશોખને માટે ઉધાર ઉછીનું ક-
રવા કરતાં દુઃખ વેઠવું સારું.

પ્ર. પરંતુ ઉધાર ઉછીનું કરવાની કદાચ આપણને
જરૂર પડે તો પછી કેમ કરવું?

ઉ. તે પાછું વાળવાને પેટેલી તક સાધવી. તે પાછું
વળતાં સુધી આપણા ખર્ચ રૂકમી કરવો, અને કોઈ જાત

પાઠ ૨૯ મો.

મોટું મન.

પ્ર. મોટું મન એટલે શું?

૧ મન મારવું. ૨ ઘણાને લપડાક મારી મોં રા-
તું રાખવાની ટેવ હોય છે. જેમ પૈસો ખુટતો જાય તેમ
ખદારનું ઝેળ રાખવાના મોજ શોખમાં ન પડવું.

ઉ. બીજાના કૃત્યો ને તે કરવાનાં કારણ વિષે માયા મેહુરખાતીયો મત બાંધવાનો ^૧સ્વભાવ.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે એ વગર ઘણી બાબતોમાં ધન-સાક્ આપી શકાય નહિ, અને સત્ત્વ બોળી કદાચ નહિ.

પ્ર. એને ધર્મ ગણવાનું કોઈ બીજું કારણ છે?

ઉ. હા, આપણા મનુષ્ય ભાઈઓ સંબંધી આપણા અગૃહિ જ્ઞાનને લીધે, તેમનાં ઘણાં કૃત્યો આચરવાનું કારણ નિર્દોષ ને વખાણવા બેગ હોય, તોપણ તે આપણને દયકો આપવા બેગ જણાય; એ માટે, તથા આપણને વારે વારે છેતરવાનો^૨ સંભવ છે, માટે હરેક બાબત વિષે ખનતા સુધી સવળો^૩ અર્થ લઈને મત બાંધવા.

કરેજ કરી ખરચ કરે પણ અંતે તેની વધારે ખરાબી થાય છે.

પ્ર. બીજાની ચાલચલકત વિષે મત આપતાં મોટા મનની જરૂર છે કે નહીં?

ઉ. છે; કેમકે તે વગર આપણે નિષ્પક્ષપાતી થઈ શકતા નથી; અને એ કારણસર આપણે અન્યાય કરી

૧ કેટલાક કાગડાની પેઠે બીજાનાં ચાંદાંજ બોળે એ-સામાનું સાડું તેમની નજરે ક્યાંથી પડે? મોટા મનનો હોય તે બીજાની સરસાઈ જુએ, નખજાઈ ઉપર ધ્યાન ન આપે. સામાએ બોટાજ ભાવથી કર્યું હશે એમ તે માનતો નથી. ધનસાક્ષર પણ તોફાનમતવાળાએ શુનો કર્યો નથી એમ મનમાં રાખી તપાસ કરે છે. ૨ કેમકે આપણને પૂર્ણ જ્ઞાન નથી તેમ સામાના પેટમાં આપણે પેશી શકતા નથી. ૩ કોઈ દાન કરેતો અવળો અર્થ લેનાર કહે-શ, એતો એણે જગતમાં માન મેળવવા કર્યું, ઘણા પૈસો હતો તે નાખેય ક્યાં, એના ઉપરીએ બેળેબેળે કરાવ્યું હશે, કેમ જન-પ્રયુ^૪ કે દાનજ હશે, વખતે બળતું ઘર કૃષ્ણાર્પણ કર્યું હોય, વગેરે.

એસવાના. ખીજા વિષેની તુલના માત્ર અનુભવથી જ થઈ શકે છે; કેમકે ધણાક દેખીતા ઉમાડા જેવા હોય, તો પણ ખરેખરા તે સારા માલમ પડી આવે. કોઈ માણસમાં ખરેખરા દુરુણ હોય તો પણ આપણું મોઢું મન હશે, તો તે સદ્યુગ શુન્ય છે એમ આપણે નહિ માનીએ. મોટા મનનો માણસ કોઈ પણ ખામી વિષે ઉદાર દીલથી મત ખંધાતું હોય તો તે જલદીથી જાણી જશે અને ખુશીથી કમ્બલ કરશે.

પ્ર. ખીજા કોઈ બાબતોમાં મોટા મનની જરૂર છેકે?

ઉ. હા, ખીજાના મનની તુલના કરવામાં એની જરૂર છે; કેમકે નહિ તો આપણે ખમી ન શકાય એવા ને કરડા મીઠાજના થઈએ છીએ. આપણે યાદ રાખવું કે આપણાથી પણ બૂલ થાય છે, માટે કોઈ આપણા જાતિ-ભાઈ બૂલ કરે, તો તે આપણા તિરસ્કાર કરનાં દયાનેવધારે પાત્ર છે.

પ્ર. મોટા મનની ખામી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉ. આપણા પોતાના વિશે હાંપદ અગવા અતિ ઉંચું મત ધરાવવાથી, અને આપણી ખોટા તથા લક્ષીગના અજાણપણાથી. જે પોતાને ઓળખે છે તે હમેશ નમ્ર હોય છે, અને જે નમ્ર હોય તે હમેશ ખીજા પ્રત્યે પણ નરમાશ રાખે છે.

પ્ર. ખીજાનાં ચાંદાં ઓળનાર માણસખંર કેવું ઓળ આવે છે?

ઉ. ખીજા ઉપર જે ઓળ તે મૂકે છે તેજ પોતાને માથે આવે છે. જે પોતાના પાડાપાડોસીની નિંદા કરવા તત્પર રહે છે, તે જાણે પોતાનીજ છામી આરશીમાં દેખાડના હોય એવું થાય છે, એટલે તે ઉપરથી તેનું અંતઃકરણ કેવું છે તે જણાઈ આવે છે.

પાઠ ૩૦ મો.

ન્યાય.

પ્ર. ન્યાયનો અર્થ શો?

ઉ. ખીજા સાથેની વર્તણૂકમાં ખરું અને વાજબી કરવાનો જે દૃઢ નિયમ તેને ન્યાય કહે છે. એ સૌથી વધારે અગત્યનો ધર્મ છે.

પ્ર. એને અગત્યનો ધર્મ કહેવાતું શું કારણ?

ઉ. જે માણસમાં એની ન્યુન હોય તે વખાણવા બે-
જ નથી; અને જ્યાં એ ધર્મ આચરવામાં આવતો નથી,
ત્યાં સંસાર લાંબો મુદત નભી શકે નહીં. ઘણા સદ્યુગ
આણવા લાયક છે, પણ ન્યાય તો મહા પ્રતાપી સદ્યુગ છે.

પ્ર. ન્યાયનો આધાર કયા મોટા નિયમ ઉપર છે?

ઉ. આત્મવત્સર્વભૂતેષુયઃપશ્યતિસપશ્યતિ (એ-
ટલે સર્વ મનુષ્યને જે પોતાના જેવા જુએ છે તેજ ખરૂં
ખરૂં) જુએ છે). અથવા, ખીજાઓ પ્રત્યે આપણે એવી વ-
ર્તણુંક રાખવી કે જેવી વર્તણુંક આપણે તેમના તરફથી ઇ-
ચ્છીએ. આ નિયમનેજ આધારે આપણે વાજખી ગેરવા-
જખી શું તે નક્કી કરી શકીએ.

પ્ર. વારું ત્યારે આ ધર્મ ફક્ત માણસનાજ સંબં-
ધમાં પાળવાનો છે?

ઉ. ના. એમાં તો પણ પક્ષી પણ આવી જાય, માટે
દોર ઢાંક ઉપર ઘાતકીપણું ને જોર જુલમ કરવામાં આવે
તેને માટે આપણને સજ્જ થવાની એ નક્કી છે.

પ્ર. એને પ્રતાપી સદ્યુગ શા માટે કહ્યો છે?

ઉ. એટલા માટે કે ઘણા સદ્યુગનું તે મૂળ છે; મા-
ણસને ખસેલા શ્રેષ્ઠ ગુણોનો તે સાથા છે, અને હલકાઈ,
મુરખાઈ, તથા પાપકર્મ, એ હોય ત્યાં રહેવા પામતાં નથી.

પ્ર. કેવાં લક્ષ્યગુની સાથે ન્યાય રહી શકતો નથી?

ઉ. જે માણસ જોખી હોય તે ખસુસ અન્યાયી હોય છે.
અભિચારી, આડીઓ, ખુશામતીઓ, વચન તોડનાર, છેતરપંડી
કરનાર, અને જુલમી માણસ અન્યાયી હોય. એ માટેજેકોઈ
પોતાના ત્રણ ધર્મ-ધસ્વર પ્રત્યે, પડેથીપ્રત્યે, ને પોતાપ્રત્યે-ધમા-
નથી પાળે છે, તેજ ખરૂંખરૂં મહાન અને ન્યાયી પુરૂષ છે.

